

leg.
BIBLIOTHEK
GÖTTINGEN

ПСИХОЛОГИЯ

5'79

СЪДЪРЖАНИЕ

1. С ГАНОВСКИ — Психологията и социалистическата организация на труда	281
Обща и социална психология	
2. СТ. ЗОТОВ — Някои математико-кибернетични и информационни аспекти на учението за доминантата	291
3. ЗВ. КАЗАНДЖИЕВА — Социално-психологическо изследване на въздействието на музиката върху аудиторията на телевизията и радиото	297
4. АТ. НИКОВ — Структурни компоненти и показатели на отношението на студентите към учебната извънаудиторна дейност	305
Педагогическа и възрастова психология	
5. СТ. ИВ. МИНКОВА — Особености на абстрагирането при овладяване на родния език	312
6. Р. ПАСКАЛИЕВА — Ролята на конструктивната дейност за развитие качествата на мисленето с оглед подготовката на децата за училище	319
Психология на труда	
7. Й. МАНЧЕВ — Перцептивна константност и някои зрителни илюзии	327
Медицинска психология	
8. Ч. ХР. КАРАБАДЖАКОВ, В. Д. ЗА-ПРЯНОВА — Сравнително проучване върху личността на алкохолни болни във възрастта до 30 г.	336
Научен живот	
9. Г. Д. ПИРЬОВ — Психологически проблеми в научната програма на VIII световен конгрес на Международната федерация на глухите	342

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор
д-р на псих. науки проф. Ф. Генов — отговорен секретар, ст. н. с. Ас. Петров,
ст. н. с. к. п. н. Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“ 86-51, в. 477

Дадена за набор на 22. X. 1979 г.

Подписана за печат на 26. I. 1980 г.

Печатница на БЗНС — София, №р. 634

ПСИХОЛОГИЯ

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ
КОЛЕКТИВЕН ЧЛЕН НА СНР

5 — 1979
ГОДИНА VII

ПСИХОЛОГИЯТА И СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА*

С. ГАНОВСКИ

Националната партийна конференция постави като стратегическа задача усъвършенстването на организацията на труда и плановото ръководство на икономиката. Това не е случайно явление. То е резултат на обективния ход на нашето обществено развитие, от една страна, и от друга — на съществуващата го научно-техническа революция.

Известно е, че трудът е целенасочена дейност, чрез която човекът опосредствува, регулира и контролира обмяната на веществата за себе си и природата. Тази дейност винаги има социален характер. Преобразованието на силите на природата в интереса на човека винаги изисква съгласувани действия, разделение и координация на труда. Тъкмо поради това организацията на труда е обективна необходимост за всяко общество, за всички колектизи, независимо от етапа на човешката история и от характера на обществения живот. Тя има особено значение за нас, защото изпраждането на социализма изисква поголяма организираност, съзнателност и плановост.

Организацията на труда, в една или друга степен, въздействува ежедневно, ежечасно, ежеминутно върху съзнанието на народа и особено на младежката. Ето защо високата организация на труда е условие и за формирането и поддържането на висока съзнателност, докато лошата организация на труда се отразява отрицателно и върху общественото настроение и общественото съзнание. Тя е задържащ фактор в идеологическото и трудовото изграждане на личността. Проблемът за организацията на труда не е само производствен или икономически, а главен проблем на цялото общество. Ако не се повиши ефективността на всички социални дейности, не може да има в последна сметка висок мултиликационен ефект за цялото общество. Неефективната дейност в една област може да подкопае основите и предпоставките за ефективността в другите области на нашето социалистическо строителство.

* Съкратен текст на доклада, изнесен от акад. С. Гановски на Националната конференция по психология, проведена през 1978 г.

От субективния фактор се изисква висока професионална квалификация, висока обща култура, осъзнаване и овладяване на механизите за ускореното развитие, за разкриване и използване на резервите, които крие нашата икономика.

Решението на Националната партийна конференция и докладът на другаря Тодор Живков пред нея, както и Писмото му до Централния комитет на Комсомола са забележителни теоретически документи с голямо практическо значение за по-нататъшното стимулиране на социалната активност на трудещите се, за привеждането на субективния фактор в съответствие с обективните условия за изграждането на развитото социалистическо общество. Националната партийна конференция обобщи всестранния опит от осъществяването на стратегическия девиз, издигнат от Единадесетия конгрес за висока ефективност и високо качество, и насочи вниманието на партията и целия народ върху онези възлови проблеми на социално-икономическото развитие, решаването на които е необходимо условие и предпоставка за повсеместна интензификация на икономиката, за по-нататъшното ускорено изграждане на развитото социалистическо общество. Изминатият период след Националната партийна конференция още по-пълно разкри нейното огромно значение за всички сфери на изграждането на социализма.

Тя постави и много нови, научни и практически проблеми пред психологията. Кои са тези проблеми? Какво трябва да се направи за тяхното решаване?

Психологически проблеми на организацията на работното място.

Усъвършенстването на социалистическата организация на труда трябва да създава всички необходими условия за по-пълното използване на действуващите производствени мощности. Изискването за преминаването към двусменна, трисменна работа, към такъв режим на работа – 6–7-часов дневен режим на използване на техниката в условията на петдневната работна седмица, предполага разработването на нов режим на труда, почивката и тяхното трудово и психологическо обосноваване. В Тезисите на Националната партийна конференция се отделя особено място и внимание на организацията на всяко работно място, като се осигурява оптимално съчетаване на живия труд, средствата на труда и предметите на труда с оглед постигането на максимален ефект.

Българските психолози трябва да вземат най-активно участие в проучването, разработването, адаптирането и внедряването на оптимални типови проекти на работните места, съобразени с психологическите особености на трудещите се и със спецификата на съответните видове дейности. Силите, с които разполагаме, са малки. Това налага да действуваме с изучаването и внедряването на постиженията на психологията на труда, инженерната психология, другите страни и особено оията на съветските психолози. Тези и редица други основни задачи на психологическата наука изискват коренно да се преустрои работата на звената и лабораториите на инженерната и трудовата психология на предприятията, учрежденията, институтите, където те съществуват.

Особена актуалност и значимост придобива постановката на Националната партийна конференция: „Подборът и разпределението на трудещите се по работни места да се осъществяват съобразно тяхната квалификация и психологическата им особеност.“

Необходимо е да се усъвършенстват и разширят съществуващи системи за психологически подбор на кадрите, като те обхванат възможно по-голямата част не само за постъпващите на работа в производството, но и за тези, постъпващи в сферата на социалното обслужване, транспорта, администрацията и пр.

С особена актуалност възниква задачата за по-нататъшно разработване методологическите и методическите проблеми на подбора и неговата организация. За сега известен психологически подбор се извършива само в сферата на транспорта и в някои отговорни ведомства. Всичко това налага да се намерят форми и средства за още по-активно участие на психолозите при подбора на кадрите.

Многомашинното обслужване и съвместяването на специалности и професии, като средство за подобряване на социалистическата организация на труда, поставят нови професиографски проблеми и изискват разработването на нови инженеро-психологически аспекти на оптимизирането на системата „машина-човек“, „човек-машина“.

Новата организация на труда изискава да се направят промени и в начина на заплащането. Голяма е ролята на инженерния проект. В него е заложено не само какво да се направи, с какво и с колко материали, но и колко ще се заплати. Това налага да се формира нова психологическа нагласа у трудещите се, да се развиват още по-пълно тяхната инициатива и творчество и в тази област пред психолозите се поставят нови задачи за изследване и разработване на съответни проекти.

В Тезисите на Националната партийна конференция е поставена задачата — комплексната стандартизация, унификация все по-активно да съдействува за усъвършенствуване на организацията на труда.

Усъвършенстването на социалистическата организация на труда може да се постигне, както се изтъква в Тезисите на Националната партийна конференция, чрез оптимално съчетаване на живия труд, средствата на труда и предметите на труда с цел да се постигнат по-високи резултати при минимални обществени разходи. За реализиране на тези специфични инженеро-психологически задачи е необходимо още по-активна работа по отношение на все по-голямото приспособяване на характеристиката на съвременната техника към психофизиологическаята характеристика на човека.

Наред с многобройните фактори за подобряване на социалистическата организация на труда, в Тезисите на Националната партийна конференция се изтъква, че тя трябва да се постави върху съвременни научни основи, да се развива по планов ред и да се осъществява върху основата на проекти, изградени върху научно обосновани варианти, които да обосноват научно-техническите постижения пред инженеро-психолози. Възниква отговорната задача за инженеро-психологическите проектираания на нови и сложни пултове за дистанционното управление на производствените процеси, както и за инженеро-психологическата оценка на съществуващите пултове, за тяхното рационализиране, оптимизиране, за хуманизиране труда на човека. Повишаването на равнището на инженерното обслужване на производството налага да се изгради системата от организация на научното инженерно обслужване. В научните звена, проектоконструкторските и технологическите бюра следва да се включат и инженери-психолози, които да вземат непосредствено участие в разработването на проектите. Широкото внедря-

ване на комплексната механизация и автоматизация в производството, в трудовите и управленческите процеси изисква и отчитането на психологическите фактори на различни равнища и непосредственото участие на специалисти-психологи.

Повсеместното подобряване на конструктивната и технологическа документация също предполага включването на инженеро-психологически показатели. На пленума на Централния комитет на Българската комунистическа партия, състоял се на 20 и 21 юли 1979 г., се разглеждаха и въпросите за ускореното развитие на някои стратегически направления на научно-техническия прогрес в Народна република България. Постави се задача за осъществяване широка електронизация на народното стопанство на всички сфери, където могат ефективно да се прилагат постиженията на електрониката и върху тази основа да се постигне високо качество и ефективност.

Постигането на високо научно-техническо равнище на произвежданите изделия трябва също да съответствува на съвременните инженеро-психологически изисквания. Динамичното и мащабно развитие на електронноизчислителната техника поставя с голяма острота проблема за програмната осигуреност, която се изгражда също, като се съобразяваме с определени психологически принципи, които следва да получат и по-нататъшни разработки.

Електронизацията на народното стопанство изисква ускорено внедряване на съответните електронни системи на основата на електронноизчислителната машина в съвременните психологически изследвания. Във връзка с това възникват редица нови методологически проблеми. Опитът показва, че внедряването на електронноизчислителната машина в психологическите изследвания дава възможност да се установят качествено нови резултати и изводи.

Широкият спектър от актуални задачи пред националния психологически фронт налага да се вземат конкретни организационни мерки за подготовката и назначаването на нови кадри за работа в трудовата и особено в инженерната психология. Преди всичко необходимо е да се организират курсове за инженерно-психологическа квалификация както на психологите, така и на инженерите, проектантите и други специалисти от цялата страна, което ще спомогне за практическото осъществяване на научните и научно-приложните задачи, произтичащи от Националната партийна конференция.

Да се направят постъпки за изучаването на инженерната психология в техническите висши учебни заведения. Да се въведе пълен курс по трудова, инженерна и социална психология в икономическите институти, да се организират комплексни изследвания за изучаване и усъвършенствуване на работните места в системата „човек-машина“.

Наистина, в чуждестранната психологическа наука и особено в социалистическите страни и предимно в Съветския съюз проблемите, които днес така остро се поставят за разрешение, са вече разрешени в голяма част. Нашата задача не е да започнем отново да правим изследвания на това, което вече е открыто, но да поставим ударението, да положим всички усилия да се доберем до тези новости и открития, които имат други страни в тази област и да ги използваме творчески при нашите условия.

Изследването върху основните форми на човешка дейност имат решаващо значение за неговото приспособяване към условията на тру-

да върху самата дейност на човека. Разнообразни са изискванията и много са факторите, които обуславят производителността и безопасността на труда и които пряко или косвено влияят върху усъвършенствуването на организацията на труда. Особено значение в тази насока имат психологическите изисквания към условията на труда. Сред тях са: влиянието на шума, осветлението на работното място, цветовете и цветовото оформление, микроклиматът, режимът на труд, почивка и други.

Развитието на техниката води до намаляване относителния дял на физическия труд и увеличава изискванията към интелектуалната сфера на човека, който извършва все повече видове дейности в областта на управлението. На преден план излиза умствената му работоспособност. Налага се да се изучава влиянието на нервно-емоционалното направление върху работоспособността, да се установят показателите за неговите измерения и т. н. Изследването на организацията на труда е неразрывно свързано с изследванията на дейността на човека. В нея се проявява цялостната психика на труженика. Използването на дейностния подход в изучаването на психиката на труженика ни въоръжава с данни, за да можем още по-успешно да регулираме поведението на човека. Без това не е възможно да се стимулират усилено ефективността и качеството на неговата трудова дейност.

Психологически проблеми на бригадната организация на труда. Националната партийна конференция обръща внимание, че социалистическата организация на труда на съвременния етап е немислима без въвеждането на новата бригадна организация на труда. Извършва се окрупняването на досегашните бригади. Изграждат се комплексни бригади. Създава се възможност за намаляване броя на работниците, извършващи отделна дейност. Предоставят се по-големи права на бригадните колективи. Проблемите на дисциплината, на възпитанието, квалификацията, разпределението на трудовото възнаграждение са дело на бригадния колектив. Засилва се синхронността в дейността на работниците, повишава се чувството на отговорност пред колектива. Всичко това допринася за по-нататъшното развитие на колективизма.

Укрепването на бригадите изисква да се отчетат редица психически изисквания. Преди всичко е необходимо да се повиши квалификацията на работниците, да се усвоят допълнителни професии, за да може да се заменят в процеса на труда. Налага се да се съобразяваме с възможностите на психологическата съвместимост с отделните членове на бригадата. Нараства ролята на бригадния колектив. Той сега е главното поле за изследване на социалната психология. Особено значение за бригадата има психическият климат. Новите условия на бригадната организация на труда поставят и нови психологически проблеми. Ето защо се налага в най-близко време да се проведе национална практическа конференция по психологическите проблеми на бригадните колективи.

Психологически проблеми на трудовото възпитание. Усъвършенствуването на социалистическата организация на труда е немислимо без издигането на по-висока степен трудовото възпитание. Това се отнася както до възпитанието, извършващо се в семейството, в училището, в предприятията и учрежденията, така и до осигуряване подготвеността на труженика за социалистически труд.

Необходимо е по-широко разбиране на проблемите на трудовото възпитание. Преди всичко трябва да се формира социалистическият мотив на труда. Това означава да се осъзнае от всеки необходимостта от труд, като основна форма за същинската изява на человека. Възпитанието на социалистическа дисциплина е неотменна част от социалистическото трудово възпитание. Развитието на качеството „организираност“ се налага особено сега, когато се преминава към новите форми на бригадната организация на труда.

Друго важно изискване към трудовото възпитание е то да съдействува за висока професионална квалификация на трудещите се, за развитието на техните общи и специални способности. Недостатъчни грижи се полагат да се разкрият способностите на децата още в детската градина и системно да ги развиваме, за да може новият гражданин да е всестранно и хармонично развит.

И друг път сме подчертавали тази мисъл на Маркс, че най-голямият капитал на един народ, това са развитите негови способности. Ето този капитал все още недостатъчно се използва, а се налага повече от всеки друг път на тази страна да се обърне внимание както в семейството, така и в детската градина, в училището, в университета, в производството и т. н. Особено е необходимо да се развиват такива качества като: колективизъм, готовост да се помогне на другаря, чувство на дълг и отговорност, готовност да се труди за общата полза, принципност, социална активност и др.

Проблемите на социалистическата организация на труда са стояли и друг път на нашето внимание. Но качествено новото, което се постави в доклада пред Националната партийна конференция, е, че проблемите на социалистическата организация на труда се разглеждат комплексно, като диалектическо единство на трите елементи на трудовия процес — целесъобразната дейност на человека или самият труд, предметите на труда и средствата на труда.

Ролята на способностите и качествата на субективния фактор бяха подчертани с нова сила и в Писмото на др. Живков до Централния комитет на Комсомола, където те се посочват като едни от главните фактори за реализацията на личността на младежа в живота, в производството, в управлението. Вложеният минал труд в предметите на труда, т. е. в сировините, материалите и подготовката за обработка, до голяма степен определят и ефективността на влагания жив труд при производството на продукти от тези сировини и материали. „Колективите, които произвеждат продукция с ниско качество — посочва другарят Т. Живков още на Националната партийна конференция по проблемите на производителността на труда — не само влагат непроизводително собствения си труд, но похабяват и ценни сировини, материали и енергия. Унищожават плодовете на производителния труд, вложен от други колективи. А това повлича надолу производителността на труда на цялата нация.“

Качеството на продукцията до голяма степен се определя от качеството на работната сила. Социалистическата организация на труда създава по-добри условия за формиране и развитие на способностите на труженика.

Пред психологите стоят важни проблеми — да разкрият психологическата структура на трудовото възпитание, за да се установи структурата на отделните качества на социалистическата личност. На пре-

ден план излизат психологическите проблеми на различните видове способности и разработката на научно обосновани психограми.

Особено значение придобива и педагогическата психология, която трябва да съдействува за усъвършенстване на учебно-възпитателната работа в училищата.

Психологически проблеми на ръководството. Усъвършенстването на социалистическата организация на труда е най-голяма зависимост от по-нататъшното усъвършенстване на ръководната дейност. Тя има много аспекти. Ще отбележим само три. Първият се отнася до по-нататъшната управлена култура на ръководните кадри. На Националната партийна конференция другарят Тодор Живков посочи, че усъвършенстването на социалистическата организация на труда в планирането, плановото ръководство на икономиката, изключително много зависи от ръководните кадри, от техния подбор, от подготовката им, от предоставените им права и задължения, от техния стил и метод на работа.

Георги Димитров посочва, че да се научим да ръководим, да умеем да ръководим, това е нова задача, след като ние сме взели властта. Това учене — посочващо той — трябва да почне от мен и да стигне до последния работник. Решаването на тези задачи изисква психологите от психологията на управлението да се включат още по-активно в разработването на въпроса за влиянието на различните психологични механизми при използването на различните видове стилове на ръководство. Особено е необходимо да се повиши психологическата култура на ръководителите на бригадните колективи.

Вторият аспект се отнася до по-нататъшното развитие на демократизма. Социалистическата организация на труда изисква по-активно да се привлекат тружениците в разработването на насрещните планове на колективите за социално-икономическо развитие, за участие в разработването на индивидуалните планове, за участие в ръководството на бригадния колектив в предприятията и пр. Разкриването на особеностите на действие на различните психологически механизми при участието на работниците в управлението на бригадата и предприятието има важно значение за повишаване ефективността в дейността на бригадния колектив.

Третият аспект се отнася до разгръщането на съревнованието и творческата активност на тружениците. В Тезисите на Националната партийна конференция се изтъква: „Необходимо е да се издигне на нова висота организацията на социалистическото съревнование като незаменима школа за организация, управление и възпитание, като ковачница за комунистически добродетели, като форма за изява на личността и усъвършенстване на трудовата среда. Следва да се доведе докрай работата за изграждането на цялостна система за управление на социалистическото съревновование, за да се развива то като важна съставна част на социалистическата организация на труда и плановото ръководство на икономиката.“ Това е също така цитат от нашата конференция. Непрестанно да се издига ролята и значението на членниците, рационализаторите и изобретателите. Особено важно е да се подобри работата с всеки работник, да се повиши неговата съзнателност, умение и творчество, да се доближават те до равнището на първенците. Съревнованието да се превръща все повече в кръвно дело на масите, в истинско всенародно движение за изпълнение на стратегиче-

ските задачи, поставени от XI конгрес на партията. Всичко това предявява нови изисквания към психолозите. Необходимо е да се насочи вниманието към трудово-профессионалното съревновование и новаторството, които трябва да се превърнат все повече в социален и духовен двигател, в могъщ ускорител на всички дейности за изпълнение и преизпълнение на плана за седмата петилетка. Националната партийна конференция изисква да се доведе докрай работата по изграждането на цялостна система за управление на социалистическото съревнование, да се развива то като съставна част на социалистическата организация на труда и плановото ръководство на икономиката. За повишаване съревнователната активност на трудещите се голяма е ролята на съревнователните мотиви за достигането и надминаването на собствените резултати, за достигането и надминаването на резултатите на другите, за достигане и надминаване постиженията на първенците, за рекордите, образците и т. н. Въвеждането на колективните форми на труда и особено изискванията да се свързва все по-тясно личното възнаграждение, личната награда с колективните, е особено съществено. Разкриването на действието на някои специфични психофизически механизми в колективните форми на съревнованието има важно значение за издигането му на нова, още по-висока степен, която ще съответствува и на новата, още по-висока степен на социалистическата организация на труда.

Особено полезни са такива инициативи като: наставничеството; движението „Всеки колектив да има свой кодекс за образцова дисциплина и оптимален климат“ и др. Всички тези съревнователни прояви чакат свояте изследователи. Нужни са психологически изследвания върху членните методи на работа, за да се определи по-ефективната организация на работното движение, за да се осигури не само по-висока производителност на труда, но и по-малка физическа и нервно-психическа уморяемост.

С не по-малко значение за производителността на труда са изследванията върху психическите проблеми на техническото творчество, на откривателството и новаторството. Това е една слаба и недостатъчно изследвана област, в която се вижда и така плодотворната изява на научно-техническото творчество на младежта.

Не си поставяме за задача да посочваме всички задачи на българските психолози, които произтичат от решенията на Националната партийна конференция и Писмото на другаря Т. Живков до Централния комитет на Комсомола. Но не може да не се посочи нашето тревожно и дълбоко обезпокояващо изоставане от своевременното научно обслужване на социалистната практика, на нашето развито социалистическо общество и в частност в разработването на психологическите проблеми на социалистическата организация на труда. У нас съществуват само първи стъпки, добро начало в някои области на психологията по посока на тези изключително важни и отговорни задачи. Ето защо усилията на целия психологически фронт се насочват към решаването на следните основни задачи:

Необходимо е задълбочено да се обсъди и ориентира научноизследователската, научно-приложната и преподавателската работа на звената по психология и на всеки психолог. Необходимо е да се проведе съвещание със специалистите по инженерна психология, психология на труда, на което да се поставят в центъра на вниманието работата

на психолозите и състоянието на психологическите лаборатории в производствените предприятия. Да се приеме координационна програма за съвместна работа в тази насока през следващите години.

Ръководството на Дружеството на психолозите в България да обсъди на съвместно съвещание с ръководителите на дружествата на социолозите, философите, педагогите мероприятия за разработването на психологическите условия, фактори и показатели на социалистическата организация на труда. Секциите на дружеството и научните звена и лабораториите по психология в страната да започнат интензивно изследвателска и практическа дейност, с оглед на подготовката на Втория конгрес на българските психолози, който ще протече под основната тема: „Психологията и социалистическата организация на труда“.

Да се проведе конференция на тема: „Психологически проблеми на бригадната организация на труда“. Списание „Психология“ да разкрие и поддържа редовна руубрика „Психологически проблеми на социалистическата организация на труда“. През тази година Дружеството на психолозите в България да организира декада от лекции и доклади по психологическите проблеми на социалистическата организация на труда поне в два окръга от страната. В чест на 1300-годишнината от създаването на българската държава да се издаде един или два труда за постиженията на българската психологическа мисъл след нашето Освобождение. По-нататък ръководството на Дружеството на психолозите в България да разработи конкретен план, който да осъществи със заинтересованите организации и ведомства изучаването и разпространението на опита на психолозите от другите страни в работата им за подобряване организацията на труда.

Ръководството на Дружеството на българските психолози да състави временни колективи за разработване на актуални психологически проблеми на социалистическата организация на труда. За целта да се използва договорната система. Да се направи предложение пред правителството за разкриване на щатни бройки в промишлените комбинати за психолог и обзвеждането на лаборатории по психология.

Да се направи предложение до Министерството на народната просвета за въвеждането на учебни занимания по психология в техническите и икономическите висши учебни заведения. Да се направят постъпълки за откриването на места за научни сътрудници и аспиранти във водещите звена по психология: катедра „Психология“ в Софийския университет; лабораторията по психология към Българската академия на науките и секцията „Психология на управлението“ към Академията за обществени науки и социално управление при ЦК на БКП. Налага се ръководството на Дружеството да предпиреме енергични мерки за осигуряване необходимата информация на българските психолози за дейността на психолозите от Съветския съюз особено по проблемите на организацията на труда. За целта да се предложи провеждането на редица съвместни мероприятия със съветските психолози.

Психологическата наука става все повече и повече производителна сила. Това, което психологът прави умело, компетентно, се плаща многократно. Психологическата наука не е никакъв разкош за предприятията, учреждения и пр., а днес тя става жизнена необходимост и затова трябва авторитетът на тази наука да се издига и да се направи всичко възможно тя да заеме достойно място в нашето социалистическо строителство.

S. Ganovski

The article presents a concised version of the paper read by academician Sava Ganovski at the National conference on psychology, which was held in Sofia in 1978. The science and practical problems defined by the National Party Conference, which are to be solved by psychology in the People's Republic of Bulgaria are studied — problems concerning psychology aspects of the organization of the place of work, team organization of labour, labour education, management, etc.

Recommendations are given for the proper fulfilment of these tasks.

По решение на Президиума на АН СССР е създадено ново списание по психология „Психологический журнал“.

То ще започне да излиза от м. януари 1980 година периодично — 6 книжки в годината.

В „Психологический журнал“ ще се публикуват постиженията на съветската психология в областта на фундаменталните и приложните изследвания, отнасящи се до различни области и направления на съответните науки: обща психология (теоретична и експериментална), генетична, инженерна, социална, психология на управлението, юридическа, медицинска, сравнителна психология, психология на труда, психология на спорта, психология на изкуството, психофизиология, невропсихология, психолингвистика.

ОБЩА И СОЦИАЛНА ПСИХОЛОГИЯ

НЯКОИ МАТЕМАТИКО-КИБЕРНЕТИЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ АСПЕКТИ НА УЧЕНИЕТО ЗА ДОМИНАНТАТА

СТ. ЗОТОВ

Учението за доминантата, създадено от А. А. Ухтомски¹, е огромно постижение на съветската наука и затова наш дълг е да го развиваме в светлината на съвременните постижения. Въз основа на съществуващите досега експериментални данни и схващания може да се приеме, че доминантата представлява такова определено корелирано единство от структурни и функционално свързани нервно-физиологични елементи в централната нервна система, които служат за текущо възприемане, преработване, генериране и ефектиране на информация: тази информация идва от външната и вътрешната среда с оглед най-ефективно решаване на една или друга задача и дейност. Доминантата следователно е едно обединение на нервни елементи, които в краен резултат осигуряват една целесъобразна реакция и поведение. Тя възниква с оглед задоволяването на определени потребности от биологичен, физиологичен, психологичен и социален характер.

Ние споменахме, че доминантата е определено корелирано обединение от нервно-физиологични елементи и затова ние засягаме в настоящата работа въпроса за степента на организираност, за мярата на организираност на включените в доминантата елементи. Една твърде характерна черта на текущо-функциониращата доминанта се изразява в устойчивото поддържане във времето на тази актуализирана конstellация от нервни клетки със значителна организираност. Устойчивостта на доминантата е действително важен неин параметър; въпросът за устойчивостта ще бъде разискан в по-нататъшното изложение наред с други важни особености на доминантата, като например цялостното структуриране на самата доминанта. Един важен проблем, който ще бъде също така обсъден, е въпросът за начина на преобразуване на информацията — селекционирано-възприемане и преработване на постъпващата и циркулираща информация, нормализирането и оптимизирането на тази информация, наред с характерните за доминантата процеси на повишаване на чувствителността на доминантните нервни компоненти; друга важна характеристика на доминантата, която ще бъде обсъдена също тук, се състои в това, че доминантата потиска активността на други центрове, разположени извън текущо актуализираната доминанта. Всички тези параметри, особености и функции на доминантата са обект на настоящата работа в този смисъл, че е направен опит да се покажат някои математически аналогии (от кибернетиката и теорията на информацията) на учението за доминантата. На съвременния етап по-често се приема наличието не на една огнища доминанта. По настоящем в по-голяма степен се говори за системна доминанта, която

¹ А. А. Ухтомски — Учение о доминанте. Собр. соч., т. 1, 1950.

представлява обобщение на множество на огнищни, частни доминанти. Системната доминанта обхваща целия организъм: това обуславя поведението на човек за определено време: според А. А. Ухтомски единството на действието на системната доминанта вероятно е свързано с единния ритъм и темп на влизашите в нея центрове, разположени в различни етажи на нервната система, като продължителното възбуждение осигурява в психологичен план поведението на човека, за което вече споменахме.

Тук искаме да изясним, че по-голямата чувствителност на доминантата, която според Ухтомски е нейна важна характеристика, според нас може да се обясни с по-голямата интензивност на стимулиращите компоненти на входа и съответно реагиращите на изхода структурно-функционални елементи. Колкото по-голям е редът на диференциалните уравнения, описващи връзката във времето на входните стимули с получаващите се изменения на състоянието на реагиращата система, толкова по принцип е по-голяма интензивността (и следователно чувствителността) на елементите на входа и на изхода. По-голямата интензивност на доминантните компоненти подпомага възприемането на селекционираната информация, т. е. такава, каквато стабилизира актуализираната доминанта. В психологичен план увеличението на чувствителността на доминантата се изразява например в способността за реагиране на дразнители с намален абсолютен праг на съответните анализаторни системи.

По-нататък ние ще разгледаме доминантата като предавателна функция. Както бе обяснено, основната черта на доминантата е устойчивото поведение на този актуализиран ансамбъл от нервно-клетъчни елементи, осигуряващи устойчивото протичане на неосъзнати и осъзнати нервни и психични процеси, които имат или нямат външен израз. За устойчивостта на доминантата може да се съди по устойчивостта на съответните реакции; ето защо доминантата може да се разглежда като предавателна функция, тъй като при нея става превръщане на външното (и вътрешното) натоварване на входа в нормална устойчива реакция на изхода. И така предавателната функция се обозначава, както се зиае, по следния начин:

$$H(s) \equiv \frac{1}{a_0 s^r + a_1 s^{r-1} + \dots + a_r} = \frac{Y(s)}{F(s)} \quad (1)$$

[символът \equiv се използва при нееднородните уравнения; $a_0 s^r + a_1 s^{r-1} + \dots + a_r$ представлява полином от степен r ; s — променлива величина; „ r “ е степента на полинома; a_1, a_2, \dots, a_r представляват коефициенти]. Ако за променливата величина s се получат нереални стойности, то тогава често е налице психично или телесно смущение.

Предавателната функция представлява именно някакъв линеен оператор, който преобразува натоварването на входа в една нормална реакция на изхода.

Ние със значителна обоснованост аналогизираме доминантата с предавателна функция, тъй като именно доминантата е типичен, истински и устойчив преобразовател на информация, а предавателната функция е именно някакъв оператор, превръщащ натоварването на входа в нормална реакция на изхода. (Предавателната функция представлява по принцип оператор, който нормализира обременяването на входа). И така в плана на доминантата това означава, че един комплекс от психологични, физио-

логични и социални свързани и несвързани външни и вътрешни стимули $[F_{(s)}]$ се преобразува в една нормална реакция $[Y_{(s)}]$ от вътрешни или външни проявления (параметри) или от обща външна и вътрешна изява. Характеризирането на доминантата като предавателна функция се изразява в това, че например постъпващата на входа информация, съдържаща голямо количество неопределеноост, доминантата може да я превърне в целесъобразно решение на изхода. В психологичен план системата на доминанта може да се изрази, — и то твърде често — в смяната на една доминанта в друга доминанта, след това в трета доминанта и т. н.; например двигателната доминанта може да се замени с хранителна доминанта, след това в „мисловна“ доминанта и т. н. (това е възможно, защото, както изяснихме, в системната доминанта участват центрове, разположени на различни нива на нервната система).

За дефинирането на всички дотук изложени особености на доминантата като оператор ние изхождаме по линеарността на отношенията; затова когато твърдим, че доминантата представлява оператор, трябва да допълним във връзка с разгледаното дотук, че се касае за линеен оператор. В следващото изложение ние ще разглеждаме някои математически аспекти на доминантата на основата на нелинеарни отношения.

Тук бихме желали да се спрем и на разглеждането на доминантата във връзка с автономната система: в психологичен план може да приемем, че за определено време автономната система е твърде аналогична на някои досега изложени доминантни черти. Диференциалното уравнение от втора степен

$$\frac{d^2y}{dt^2} = f(t, y, \frac{dy}{dt}) \quad (2)$$

е равносилно на система уравнения от първа степен

$$\frac{dy}{dt} = \dot{y}; \quad \frac{d\dot{y}}{dt} = f(t, y, \dot{y}); \quad (3)$$

общото решение $y = \dot{y}(t)$, $y(t)$ на уравненията (2) и (3) може да бъде представено геометрически със семейство от ориентирани фазови траектории на фазовата плоскост Oyu . В плана на доминантата променливата y („стимул“¹) се поставя в съответствие с производната ѝ \dot{y} (елемент на „психотелесно проявление“) — това геометрично също така може да се представи чрез начертаване на съответната фазова траектория в съответната фазова плоскост Ouy . Такава представа е полезна само в този случай, когато $f(t, y, \dot{y})$ не съдържа явно променливата t . В този случай системата (3) се свежда към системите от вида

$$\frac{dy}{dt} = P(y, \dot{y}); \quad \frac{d\dot{y}}{dt} = Q(y, \dot{y}) \quad (4)$$

(автономна система) и фазовите траектории удовлетворяват диференциалното уравнение от първия ред

$$\frac{d\dot{y}}{dy} = \frac{Q(y, \dot{y})}{P(y, \dot{y})}, \quad (5)$$

което всяка „точка“ (y, \dot{y}) се поставя в съответствие с наклона на преминаващата през нея интегрална крива. Получаващото се поле от направления (изображение на диференциалното уравнение на фазовата плоскост) позволява да се изгради една картина от $\dot{y}(y)$ и на тази основа да се

¹ Кавичките са поставени, защото y може да има характер на циркулираща в мозъка информация, която ние засега не сме свикнали да я разглеждаме като стимул.

дефинира $u(t)$ по зададени начални значения (може да се започне с $\frac{du}{dt} = m$). Ние считаме, че цялата тази „процедура“ може да се разглежда принципно като аналог на структурирането на доминантата. И действително ако разгледаме въпроса в плана на доминантата, ние можем да начертаем една устойчива интегрална крива, намираща се в съответствие с всяка доминантна „точка“ (u, \dot{u}) от цялата фазова плоскост; получаващото се поле от направления на взаимно припадащите си, съответни социални, физиологични, психологични и други компоненти на изхода и входа може да репрезентира една цялостна картина от $\dot{u}(u)$ на една доминанта. Структурирането на доминантата зависи и от текущия психологичен интериор: възприятие, внимание, мислене, говор, емоции и др.; структурирането зависи и от ендогенни фактори — пол, възраст и др., от някои екзогенни фактори: температура, надморска височина и др.; за структурирането на доминантата основно значение имат силата и характерът на дразнителя на анализаторните системи, латентното му време и неговата обща психологична значимост, като особено важно значение има реактивността: всички тези фактори щелят запазването на хомеостазата. Тук искаме да допълним, че формираната доминанта се характеризира с известна устойчивост на създаденото поле на показаните направления, т. е. доминантата целокупно и почти константно може да се реализира като отражение върху спомнатата фазова плоскост на приведеното диференциално уравнение (5).

При създаването и функционирането на доминантата се извършва селекция на нервно-клетъчните елементи, участващи в създаването на нервно-физиологичния ансамбъл, при което се извършва селекциониран набор на фазовите траектории — такива, които могат да удовлетворявят уравнението (5). Като маркираме упоменатата картина на определена доминанта с $u(\dot{u})$, то тогава общата картина на възбуждение на същата доминанта се осъществява многократно при изменение на производните \dot{u} ; ако обозначим при повторна реализация на същата доминанта \dot{u} примерно с \dot{u}' (при което се получава същата картина, въпреки известна качествена разлика на \dot{u}), то тогава тази обща еднаква картина може да обозначим примерно по следния начин: $\dot{u}'(u) = \dot{u}(u)$; това означава, че ако при изследването на доминантата се получават едни и същи резултати, то тогава едни и същи проявления и реакции могат да се постигнат при вариране на даден нервно-клетъчен ансамбъл. Всичко това се обосновава изцяло от факта, че при създаването и функционирането на дадена доминанта не се запаметява активността на точно определени единични входни и изходни елементи, а една обща картина на доминантно възбуждане, което предизвиква напълно един и същ психологичен и в някои случаи соматичен статус; От изложеното е ясно, че при създаването и функционирането на доминантата се проявява известно количество неопределеност, т. е. и при функционирането на доминантата се проявява принципът на неопределеност, формулиран от B. D. Burns¹. Ето защо големият проблем за селекцията при създаване и функциониране на доминантата трябва да се разглежда според нас само в аспекта на принципа на неопределеност.

В предишното изложение ние формулирахме задачата да разгледаме математичните аспекти на доминантата и на основата на някои нелинеарни

¹ B. D. Burns. The uncertain nervous system, London, 1968.

отношения. Във връзка с тази задача искаме да поясним някои особености на доминантата във връзка с теорията на знаменития руски математик Ляпунов за устойчивост на решенията.

Решението

$$y_i = y_i(t) \quad (i=1, 2, \dots, n) \quad (6)$$

на системата от обикновени диференциални уравнения от вида

$$\frac{dy_i}{dt} = f(t; y_1, y_2, \dots, y_n)$$

се нарича устойчивост на Ляпунов, ако функцията $y_i(t)$ е равномерно непрекъсната функция от всички начални значения $y_i(0) = y_{i0}$ ($i=1, 2, \dots, n$) в интервала $0 \leq t < \infty$, така че малки изменения на началните условия не могат да предизвикат големи изменения на решението. В плана на доминантата съставянето на система от диференциални уравнения, изразяващи измененията във времето на количествено измерими и различни по характер психологични, физиологични, социални и др. параметри (чрез което може да съдим за особеностите на проявленията на доминантата), трябва предварително да се нормират. Очевидно е освен това, че теорията на Ляпунов за устойчивост на решението, приложена към доминантата, показва, че една изградена доминанта реагира винаги в почти константна форма, независимо че началните условия на стимулиращите „параметри“ непрекъснато могат да се изменят в определена степен. Много ясно проличава например, когато един оратор, изправен пред публиката, може да се смущава и да прави грешки в началото на своята реч, но след известен интервал от време се реализира „устойчивост“ на речта. Тази особеност на доминантата има огромно значение също така за педагогиката, спорта, трудовата дейност, неврологията и психиатрията. Оптимизирането на постъпващата информация в доминантата може да се „реализира“ в известна степен чрез целесъобразно съставяне на система от диференциални уравнения. Устойчивостта на доминантата, за която споменахме многократно, има огромно значение за реализиране на вниманието.

Според нас някои особености на доминантата могат да се разглеждат и в информационен аспект; това е особено полезно и удобно с оглед дефинирането на един способ за отстраняване (потискане) на страничната извън доминантна информация, която пречи на правилното устойчиво функциониране на актуализираната доминанта. Един математичен информационен аналог на отстраняване (потискане) на страничната информация, която утежнява правилното ефикасно функциониране на актуализираната доминанта, представлява способ за невъзприемането и следователно за отстраняването на излишната информация (както е известно, излишкът от информация се обозначава с R). Според С. Е. Shannon¹ излишкът от информация е равен на

$$R = H(Z) - H_o(Z) \quad (7)$$

[Z представлява крайна редица от знаци — физиологични, психологични, педагогични, социални и др.; $H(Z)$ е дефинираната чрез тази редица средна стойност на информацията, която конкретно се получава посредством уравнението на С. Е. Shannon; $H_o(Z)$ е броят на решенията на споменатите в непосредствено по-горното изложение знаци].

¹ C. E. Shannon. The mathematical theory of communication, Urbana, 1949

Практически един способ за невъзприемане на излишната информация може да се осъществи чрез увеличаване на взаимната организираност на информационните компоненти на доминантата. Мярата на организираност, предложена от Х. фон Фюрстер, възлиза на

$$b = 1 - \frac{H_o(Z)}{H(Z)}. \quad (8)$$

Колкото е по-голяма мярата на организираност „ b “, толкова невъзприемането на излишната информация е по-силно изразено. Така че действително в аспекта на теория на информациите доминантата осъществява потискането на извън доминантните центрове чрез невъзприемане и следователно чрез отстраняването на излишната информация, което е толкова по-ефективно, колкото е по-голяма информационната организираност на доминантата, а и следователно колкото по-съвършена е психологичната ѝ структура.

SOME MATHEMATICAL, CYBERNETIC AND INFORMATIONAL ASPECTS OF THE THEORY OF DOMINANT

St. Zotov

We study the dominant as a transmitting function: the operatory effect (the transmitting function) transforms the new information entering or circulating in the brain. The paper describes mathematically the structuring of dominant itself. The selection of nerve components participating in the formation of dominant and its functioning we relate indirectly to the principle of indetermination. The stability of dominant is of particularly great importance. We define it through the stability of the solutions of the differential equations after Lyapunov. The information optimisation by dominant we explain by the purposeful construction of the system of differential equations. The suppression of other extradominant sources of information we analogize with the mechanism of surplus information redundancy. The organization of information we explain through the measure of organization of information suggested by H. von Fürster.

СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ
НА ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА МУЗИКАТА
ВЪРХУ АУДИТОРИЯТА НА ТЕЛЕВИЗИЯТА И РАДИОТО

ЗВ. КАЗАНДЖИЕВА—ВЕЛИНОВА

Радиотелевизионните музикални програми заемат голям и важен място в успешната реализация на задачата за всеобщо естетическо възпитание. По-нататъшното им усъвършенстване обаче, както и ефективното възпитание на музикалните вкусове на аудиторията са невъзможни без доброто познаване на процесите въздействие и възприятие на музиката, предавана по радиото и телевизията. В теорията и практиката на средствата за масова комуникация тези въпроси все още не са намерили своето решение. Предлаганото социално-психологическо изследване изучава ефективността на различните варианти за аудиоизуално предаване на музиката.

Най-общите задачи на изследването са следните:

1. Да се формулират социално-психологическите критерии за оценка на музиката и на тяхна основа да се разработи достатъчно подходяща за целите на масовите изследвания методика за изучаване ефективността от въздействието на музиката върху аудиторията на радиото, телевизията и концертната зала.

2. В термините на социалната психология (предимно) да се изразят и покажат особеностите на въздействието на музиката, предавана по различни канали — при концертно изпълнение, по радиото и по телевизията.

3. Да се открият различията в интерпретацията, в разбирането, в оценките за музикалните произведения на професионалната и любителската аудитория, като се проследи и влиянието на комуникативния канал и допълнителната вербална информация върху тези различия.

4. Да се предложат научно-обосновани начини и форми за изграждане на музикалните предавания, вземащи под внимание социално-психологическите особености на тяхното възприемане в зависимост от жанра на произведенията и определени свойства на аудиторията (пол, музикална подготовка, „активно“ или „пасивно“ отношение към музиката и др.).

Изборът на методиката и обекта на изследване бе направен върху основата на теоретическия и емпирически материал в областта на изучаването на въздействието на музиката, включващ сведения от тоинсихологията, музикалната психология, социологията, социалната психология, а също така теорията и практиката на средствата за масова комуникация.

Моделът за социално-психологическо изследване на въздействието на музиката върху аудиторията, разработен върху основата на теоретическите предпоставки и опита от изследванията в сферата на масовите комуникации, включва докомуникативната, комуникативната и посткомуникативната фаза на въздействие. В съответствие с първата от тях се фиксираат: 1) извънмузикалните характеристики на слушателя (пол, възраст, образование) и 2) общомузикалните характеристики на слушателя (степен на музикална подготовка и активност). Тези

фактори определят в докомуникативната фаза състоянието на готовност на слушателя към предстоящото въздействие, т. е. неговата установка. В посткоммуникативната фаза се измерва ефектът от въздействието на музиката, който се фиксира с помощта на специално разработена от нас стандартизирана „блиц-анкета“. Част от нея се явява „звукещата“ анкета, т. е. предявените експериментални варианти, а в телевизионния вариант — „аудио-визуалната“ анкета. „Блиц-анкетата“ включва и редица тестове: 1) „звукаш“ тест — с негова помощ се измерва степента на запомняне на музикалните произведения чрез метода на узнаване; 2) тест за определяне юстила на музиката; 3) вербален тест за определяне структурата и формата на писците; 4) тест за определяне степента и общия характер на емоционалното преживяване.

Основният процес в коммуникативната фаза на въздействието е възприятието. Той се състои че наше мнение от няколко разнородни в психологическо отношение плана: 1) отражение на обекта, 2) взаимодействие с обекта и 3) опознаване на обекта, т. е. съпоставяне с наструпните вече знания, представи, настроения, включване в актива на своите знания и емоции. Тази представа за коммуникативния процес на въздействието на музиката бе реализирана в схемата на нашите експерименти. *Отражението* на музикалната информация се фиксира с помощта на въпроси, даващи сведения за предпочитанията, избирателното отношение на слушателите към канала, по който те са се запознали с музикалните произведения. *Взаимодействието* с музикалната информация се фиксира с помощта на скъали, измерващи: 1) семантическите различия, възникващи под въздействието на един или друг вариант предаване на музиката по отношение на нейното съдържание, автор и изпълнение; 2) дълбочината на емоционалното отношение към музиката; 3) степента на съвпадение на емоционалното отношение на аудиторията с отношението на професионалистите; 4) степента на правилност при оценката на характера, жанра, настроението на писците и 5) степента на правилно определяне на основните раздели на музикалните произведения. *Опознаването* на музиката се измерва по вербален и невербален начин. Фиксира се в каква степен изпълненото произведение е познато, в каква степен е познат стилът, в който то е написано, възниква ли желание да бъде чуто отново, характерало ли се е или не. По невербален начин опознаването се разкрива при помощта на „звукачия“ тест.

Ефектите на въздействието се проявяват в посткоммуникативната фаза. В нея различаваме четири сфери на действие — поведенческа, когнитивно-образна, емоционална и запомняне. В сферата на *поведението* се фиксират: 1) степента на потребността още веднаж да бъдат чути писците и 2) степента на съвпадение на избора на предпочитания канал и на канала, по който се предават експерименталните писци. *Когнитивно-образната сфера* на въздействие се характеризира с: 1) точността на даденото от слушателите название на писците; 2) адекватността на образите, представите, асоциациите, които възникват у слушателя; 3) адекватността на съдържанието, „видяно“ от слушателите в музиката; 4) адекватността на структурата на произведенията и 5) точността при определяне качеството на изпълнение. *Емоционално-образната сфера* се определя от: 1) степента на интензивност на емоциите; 2) характера на емоциите и 3) емоционалната оценка. В *сферата на запомняне* се фиксира степента на запомняне на вербалната и музикалната информация.

Общата методика на изследването се състои в следното. На група изпитуеми в условия, максимално приближени до обстановката на естественото възприемане на музиката, се даваха за прослушване две различни по характер произведения (Анданте транкуило из Сюита за струнен оркестър в ми минор от Х. Пърсел и Скерцо в сол минор, опус 11 от Дм. Шостакович), изпълнени от един и същ камерен ансамбъл „Софийски солисти“ под диригентството на з. а. В. Казанджиев, в една от следните форми: 1) „живо“ изпълнение в концертна зала; 2) по телевизията; 3) по радиото — музика без допълнителен текст; 4) по радиото — музика и образен текст за нейното съдържание, форма, за композитора, за творческия процес и пр.

Обект на изследване бяха 800 студенти от различни учебни заведения в София, които биваха поканвани за прослушване на музиката в концертната зала, в телевизията или в студиото на радиото. Всеки от петте експериментални варианти гледаха по 100—150 души с „изравнени“ признания: пол, възраст, образование, професионална насоченост, музикална подготовка.

Основният метод за събиране на информацията бе специално разработената комплексна стандартизирана „бланкета“, описана по-горе. За да бъдат обективно оценени показанията на изследваните бяха привлечени компетентни лица — музиковеди и самите изпълнители, чието мнение играеше ролята на еталон. При помощта на методите, контент-анализ и сравнителен анализ се определяха правилните отговори на слушателите в една или друга сфера на въздействието. Обработката на резултатите от експеримента бе направена на електронноизчислителни машини.

Резултатите от изследването и тяхната интерпретация в синтезирана форма могат да бъдат представени в следния вид:

1. В сферата на поведението сравнителният анализ показва, че най-голямо желание да бъде чуто отново както първото, така и второто произведение възниква в този случай, когато прослушването е станало в концертната зала. Последователността на ефективните източници за първото произведение е следната: концертен вариант (100%), радиовариант — образен текст (82,5%), телевизионен вариант (81,9%), радиовариант — музика без текст (81,3%), радиовариант — типичен популярен неутрален текст (60%), а за второто произведение — концерт (88,3%), телевизия (72,3%), радиовариант — музика без текст (59,8%), радиовариант — образен текст (54,1%) и радиовариант — типичен текст (49%). Последният радиовариант е най-малко ефективен в сравнение с другите и за двете произведения. Образният текст в радиоварианта и образът в телевизионния вариант са усилили въздействието на музиката. Желанието за повторно прослушване на музиката пряко зависи от степента на музикалната подготовка на слушателите. При това в зависимост от експерименталния канал се забелязват някои особености: слушателите предпочитат повторно да чуят писците именно от този източник, който ги е запознал с тях.

2. В когнитивно-образната сфера се проследява влиянието на експерименталните варианти върху даваните названия, възникването на образи (представи, асоцииции) върху определянето на стила, съдържанието, структурата на писците и качеството на тяхното изпълнение.

А. Даваните от изследваните названия на писците отразяват влиянието на различните видове комуникативни установки и впечатлението, възникнали при прослушването на произведенията в един или друг вариант. Преди всичко привлича вниманието фактът, че визуалната допълнителна информация в телевизионния вариант е оказала най-силно въздействие върху правилното отражение на характера на двете произведения, в техните названия (57,1%). На второ място за първото произведение в радиовариантът с образния текст (45%). Текстът на втория радиовариант, въпреки че разкрива преди всичко характера на музиката поради своята неутрална, типична форма не е способствувал за правилното определение на названията на изпълняваните писци. Само 19% от слушателите са могли да дадат названия, които съответствуваха на характера на писците. Освен това тук е най-голям броят на лицата, които за двете произведения са дали названия, несъответстващи на характера на музиката. Най-слабо въздействие е оказал радиовариантът, който се състои само от основна информация. Тези резултати подчертават значимостта на допълнителната вербална и визуална информация за насочването на музикалното възприятие.

При това е необходимо да се отбележи, че слушателите, имащи добра музикална подготовка, по-често улавят съдържанието на музиката дори в тези случаи, когато тя не се предхожда от допълнителна информация. В същото време визуалната и вербалната информация в другите варианти компенсира до голяма степен слабата музикална подготовка на слушателите и създава комуникативна установка, която благоприятствува възприятието на музиката и усилва нейното въздействие.

Контент-анализът на названията, дадени от слушателите, показва, че названията на произведенията зависят от начина на предаване на музиката: в дадените названия най-силно е изразено влиянието именно на този вариант, който е прослушала дадена аудитория. Визуалното решение на музиката на Дм. Шостакович (отражение на нейната динамика чрез показва на музикалните инструменти, ръцете на изпълнителите и диригента) може да бъде признато за по-успешно от визуалното решение на произведението на Х. Пърсел, където телевизията показва конкретни образи, асоцииращи се, по мнение на режисьора, със съдържанието на музиката. В първия случай фантазията на слушателите е била по-свободна, по-ярка — телевизионният еcran ѝ е задал единствено определено направление, докато във втория названията на писците са били по-скоро „натрапени“ на слушателите. Доказателство за това са най-голямият брой общи названия именно след прослушването на музиката на Дм. Шостакович.

Словото отстъпва по убедителност на образа, затова не случайно радиовариантът с образния текст е след телевизионния. При концертния вариант и радиовариантите с музика без текст и с типичен текст значително по-малко слушатели са дали образни названия.

Б. Резултатите от въздействието върху адекватността на възникващите при възприятието на музиката представи и асоциации потвърждават хипотезата, че възприятието на слушателя може да бъде насочено в желаното от комуникатора направление независимо (в една или друга степен) от индивидуалните психически и други различия в аудиторията. Образният текст на радиоварианта е предизвикал най-голямо число представи и асоциации както при прослушва-

нето на първото, така и на второто произведение (89,2 и 89,9%). Най-близо до ефекта на въздействие на този радиовариант е влиянието на второто произведение в телевизионния вариант.

Съдържателният анализ на описаните от изследваните представи и асоциации, възникнали под влияние на експерименталните варианти, разкрива въздействието на различните средства за предаване на музиката върху представите за нейния характер. Тези представи се оказват функция както на комуникативната установка, така и на средствата за транслиране. Най-значително е влиянието на образния текст върху възприемането на първото произведение (за музиката на Х. Пърсел 70,6% от слушателите правили определен нейния характер). За Скерцото на Дм. Шостакович отново най-удачен се оказва телевизионният вариант (68,6%). На второ място по степен на съответствие на представите и асоциациите, възникнали при прослушването на двете произведения, е концертът.

Контент-анализът показва, че най-голям брой представи и асоциации от общ план възниква при концерта и радиоварианта — музика без текст. Най-малко общи асоциации у слушателите са възникнали при прослушването и на двете произведения при радиоварианта с образния текст.

Анализът на влиянието на различните варианти на предаване на музиката върху типа на представите и асоциациите показва, че телевизията със своето визуално решение в най-голяма степен е насочила представите на слушателите към конкретно-образна форма (25,7%). Тук най-често слушателите са преживели музиката посредством живи, ярки, нагледни представи, богати на детайли. В телевизионния вариант се срещат много по-рядко абстрактни представи и най-малко представи от общ, неопределен тип.

Образният текст на радиоварианта също в значителна степен е конкретизирал представите на слушателите, а радиомузиката без текст и с типичния текст е предизвикала преди всичко само общи, неопределени представи.

В. Резултатите от експериментите дават основание да се твърди, че каналът и формата на различните предавания оказват въздействие върху определянето на стила и съдържателността на музиката. И за двете произведения вариантите се оказват ефективни в единаква последователност: концерт, телевизия, радио—образец текст, радио—типичен текст, радио—без текст. Най-голяма част от публиката в концертната зала, независимо от музикалната подготовка на отделните слушатели, е определила музиката и на двете произведения като съдържателна. Телевизионният и радиовариантът с образния текст също са преодолели бариерата на музикалната неподготовеност, макар и по-малко успешно. При радиовариантите без текст и с типичен текст предварителната музикална подготовка е оказала голямо влияние върху отговорите на изследваните: тези, които са по-подгответи, определят музиката по-често като съдържателна, отколкото тези, които са по-малко подгответи.

Г. Анализът на въздействието на различните варианти върху определяне на структурата на писите и оценката за качеството на тяхното изпълнение свидетелствува, че във всички варианти изследваните са определили по-точно структурата на Аяндането на Х. Пърсел. Но все пак при концерта най-много от присъстващите

са определили точно структурата на писците. Очевидно установката „за концерт“ е мобилизирала най-силно вниманието на слушателите с различна музикална подготовка.

Образният радиотекст за Скерцо от Дм. Шостакович е помогнал на слушателите по-правилно да определят структурата на произведението, отколкото в другите варианти. Типичният текст на радиоварианта, който направо подсказва на слушателите правилния отговор, не е имал нужното въздействие очевидно поради неутралната, безлична, „музиковедческа“ форма, в която е написан. В този вариант са дадени най-много грешни отговори. Образният текст за музиката на Дм. Шостакович е подпомогнал слушателите да се ориентират по-добре в структурата на писцата. А телевизионното предаване посредством зрителния еквивалент на музикалния образ е подпомогнал слушателите с различна степен на музикална подготовка почти еднакво правилно да определят структурата на произведенето.

Концертното изпълнение най-много се е харесало на слушателите. Явно публиката в концертната зала се явява своеобразен „ускорител“, повишаващ емоционалното възприятие. И визуалната, и текстовата информация до известна степен са компенсирали отсъствието на непосредствен контакт с изпълнителите и несъвършения по качеството звук при механичното предаване на музиката. Най-недоволни от качеството на изпълнението са участниците, прослушали втория радиовариант с типичния текст. Сред тях е най-голям броят на слушателите, не обърнали внимание на качеството на изпълнението.

3. При въздействието на музиката върху емоционалната сфера на личността се разглежда влиянието на вариантите върху: определянето на емоционалния характер на музиката, смисловото съдържание на самите емоционални определения, силата и качеството на емоциите и емоционалната оценка на музиката.

Най-точно са определили общия емоционален характер на музиката и на двете писци слушателите на радиоварианта с образния текст (85,8 и 89,9%). Явно емоционално наситеният текст е изиграл решаваща роля, предизвикал е емоционално съреживяване у реципиентите, помогнал им е във висша степен да почувствват емоционалния колорит на музиката. Телевизионната интерпретация също е подчертала и успешно предала основния характер на музиката (74,3 и 88,6%). След това са концертният, радиовариантът без текст и с типичния текст, където слушателите по-малко успешно са определили характера на музиката.

„Живото“ изпълнение оказва най-силно въздействие на силата на емоциите при възприемането и на двете писци (85 и 75%). Визуалното решение на Анданте на Х. Пърсел отстъпва по сила на емоционалното въздействие на телевизионната реализация на Скерцо на Дм. Шостакович. Но като цяло телевизионният образ е предизвикал силно емоционално преживяване при прослушването и на двете писци, в това число и у слушателите без дълънителна музикална подготовка.

Резултатите от анализа на влиянието на различните варианти музика върху качеството на преживените емоции свидетельствуват, че най-голямо удовлетворение при прослушването и на двете произведения са получили слушателите в концертната зала (95 и 76,6%). Образният текст в радиоварианта за музиката на Х. Пърсел е въздействувал почти също така, както и концертното изпълнение.

(89,7%). Следователно допълнителната вербална информация е спомогвала за появата на положителни емоции. Аналогично въздействие е оказало телевизионното предаване и за двете пиеси (66,7 и 64,8%). Радиовариантът с неутралния текст не е успял да настрои слушателите със слаба музикална подготовка и затова в много голяма степен музиката ги е раздразнила.

4. Влиянието на експерименталните варианти върху запомнянето се изследва по два критерия: запомняне на автора на пиесите и запомняне на самата музика.

Името на Х. Пърсел са запомнили като цяло по-малко слушатели, отколкото името на Дм. Шостакович. Въпреки това определено може да се проследи влиянието на различните варианти. Най-често практикуваха запомняли композитора слушателите при радиоварианта с образния текст. След това по ефективност е телевизията. Лошо се запомня авторът, когато звуци музика без текст (само с обявяването на автора и изпълнителите) или когато музиката се съпровожда с типичен, неутрален текст. В последния случай даже известното име на Дм. Шостакович са могли да запомнят едва 52% от слушателите.

Най-добър резултат при запомнянето на самата музика показва радиовариантът с образния текст, а най-слабо въздействие – радиовариантът без текст.

Общи изводи. 1. Резултатите от изследването потвърждават надеждността на използваниите показатели, на разработения върху тяхна база инструментариум, на приложената методика и методи за изследване. Те отразяват изменението на въздействието на една и съща музикална информация върху аудиторията в зависимост от варирането на комуникативната установка и показват, че въздействието върху слушателя може да бъде насочено в желаниято от комуникатора направление.

2. Като цяло все още концертната зала осигурява най-пълноценено и адекватно възприемане на камерната музика в сравнение с електронните средства. „Живото“ изпълнение оказва най-силно въздействие върху правилното определяне на стила, съдържателността, структурата на произведенията, качеството на изпълнението, силата на емоционалната реакция, поражда най-голямо желание за повторна среща с изкуството и в това отношение може да служи все още за еталон, за образец за музикално въздействие. Въпреки това тук музиката се възприема по-абстрактно, по-неопределено, липсват елементи, които биха могли да ориентират слушателите към по-правилно определяне на общия и емоционален характер на пиесите, към по-трайното им запомняне.

3. Най-често използваната в радиото „чиста“, „концертна“ форма за предаване на камерната музика – с основна музикална и вербална информация – е най-неэффективната форма за комуникация със слушателя. Тя не може да заангажира в достатъчна степен неговото внимание, слуша се повърхностно, отвлечено, като фон, което води до намаляване на общото въздействие на музиката. Това доказва, че голяма част от предаванията по радиото практически са предназначени само за хора с много добра подготовка в областта на художествената музика. Те не носят почти никаква информация и знания за слушателите с по-слаба и без музикална подготовка.

4. Радиоформата с типичен, неутрален текст, който се базира върху анализа на структурата и формата на музикалните пиеси, не успя-

ва да ангажира вниманието на слушателите, да приведе тяхната установка в състояние, благоприятно за възприемане на основната музикална информация, с което намалява нейното емоционално-естетическо въздействие. Използването на такъв текст в много малка степен въздействува върху потребността у слушателите за повторна среща с изкуството, върху запомнянето на основната и допълнителната информация, поради което слушателите не могат да определят правилно стила, съдържателността, качеството на изпълнението, общия и емоционален характер и дори структурата на писците. Това дава основание рязко да се ограничи тази форма в радиопрограмите или да се използва с редица допълнения и корекции само в специални образователни предавания, предназначени за определен кръг интересуващи се почитатели и ценители на музикалното изкуство.

5. Въвеждането на допълнителна вербална информация, която разкрива конкретно-образни връзки и асоциации, творческия процес при създаване на произведението, личността на автора и изпълнителите и адресирана към личността на слушателя, подсказва съдържанието на музиката, определя и насочва правилно установката на слушателите, ангажира тяхното внимание, с което съдействува усилването на общото емоционално-естетическо въздействие на музиката. Емоционалната насеност в съдържанието на вербалната допълнителна информация възбужда емоционалното съпреживяване, сътворчество у реципиентите и ги подпомага най-правилно да почувствват емоционалния колорит на музиката. Тази форма юказва най-силно положително въздействие на слушателите с различна музикална подготовка.

6. Телевизионната реализация въздействува комплексно върху съзнанието на слушателя, помага му да се съпередоточи върху музиката и да я запомни по-добре. Допълнителната визуална информация е способна великолепно не само да предава съдържанието на музиката, но и дискретно и тиниматично да го подсказва и тълкува, помага на зрителите по-добре да определят структурата на писците, качеството на изпълнението, допринася за увеличаване интензивността на емоционалния отклик и степента на цялостното въздействие на музиката. Благодарение на телевизионния образ в съзнанието на слушателите се извършва сложна асоциативна преработка на видяното и чутото в дълбоко аудиовизуално преживяване. Визуалният елемент помага да се проникне в истинския характер на музиката.

7. Както вербалната, така и визуалната допълнителна информация трябва не само да илюстрират музиката посредством словото и образа, но и да коментират нейното съдържание, да включват в себе си необходимите изводи, да „подсказват“ положителната оценка за музиката и отношението на комуникатора и аудиторията към нея.

8. Резултатите от изследването разкриват някои закономерности на въздействието на музиката, които е необходимо да бъдат отчитани от радиотелевизионните работници. Направените експерименти подсказват някои възможни начини за по-съвършена организация, управление и прогнозиране на ефекта от масово-информационните музикални процеси.

Извършеното изследване следва да се разглежда само като един от възможните пътища за оценка на ефективността на въздействието на музиката върху аудиторията на телевизията и радиото.

SOCIAL — PSYCHOLOGICAL STUDY OF THE IMPACT OF MUSIC
ON THE AUDIENCE OF RADIO AND TELEVISION

Zv. Kazandjieva — Velinova

The author discusses the problem of aesthetic education of the audience through the mass media musical programmes. In connection with this a social-psychological study has been made to reveal the effectiveness of different kinds of audiovisual musical broadcasts. Briefly are given the model, the plan, the object and the methods of the natural experiment.

The results of the investigation reflect the changes in the impact of one and the same musical information according to different kinds of additional information — text and visualization — and show how the impact of music on the listener can be directed by the communicator.

The results also suggest some of the possible ways of improving the organization, production, management and forecasting of the effectiveness of the mass information musical processes.

СТРУКТУРНИ КОМПОНЕНТИ И ПОКАЗАТЕЛИ
НА ОТНОШЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ КЪМ УЧЕБНАТА
ИЗВЪНАУДИТОРНА ДЕЙНОСТ

АТ. НИКОВ

Качествено новите задачи на учебния процес във ВУЗ, в условията на развитото социалистическо общество и научно-техническата революция, наложиха пренасяне на тежестта при обучението върху учебната извънаудиторна дейност на студентите. Организацията на тази дейност и научно-педагогическото ѝ управление, които прерастват в основна функция на преподавателите, изискват не само да се отчитат теоретическите постановки на дидактиката, но да се изхожда и от студентите, от тяхното отношение към нея. „Задачата сега е, пише в своеето писмо до ЦК на ДКМС др. Т. Живков, да се обогати подходът към младежта върху основата на все по-пълното съобразяване с потребностите, интересите и изискванията на младото поколение — като те се изучават всестранно, задълбочено и постоянно“!¹

Всяка дейност на човека е вътрешно обусловена от отношението му към нея. В този смисъл изследването на отношението на студентите към учебната извънаудиторна дейност разкрива важни вътрешни закономерности и механизми на нейното реализиране, без познанието на които е невъзможно научното ѝ ръководене. Отношението на студентите е сложно интегративно личностно-субективно звено, с обективна обусловеност, в която се отразява функционалната значимост на учебната извънаудиторна дейност, на нейното съдържание, процес,

¹ Т. Живков, „Учение и труд, жизнерадост и вдъхновение“, Писмо до ЦК на ДКМС, С., 1978, стр. 22.

результат и условия. Неговото изследване спомага за по-прицисно оценяване на тези компоненти и за тяхното усъвършенствуване. То дава възможност не само да се диагностицира протичането на извънаудиторната учебна дейност в зависимост от стимулиращата роля на обективните и субективните условия и фактори, но и да се прогнозира и при нужда своевременно коригира тенденцията в нейното реализиране. Информационно-теоретическата, оценъчно-критичната и корекционно-практическата функция на отношението придават на изследването му особена значимост за оптимизиране на учебната извънаудиторна дейност.

Проблемът за отношението на студентите към учебната извънаудиторна дейност е недостатъчно изследван. Това, което се съдържа в психолого-педагогическата литература, в повечето случаи са изказани емпирични схващания или установъчни съждения. Липсва цялостно изследване на отношението, на неговата същност, структура, характеристики и фактори. Логиката на развитието на педагогическата практика във ВУЗ обаче прави повече нетърпим този недостатък на теорията. Процесът на организиране и управление на ученето на студентите може да бъде ефективен, ако се изгражда и върху познанието на субективното им отношение към него, защото както справедливо отбелязва Ас. Петков, „безличните педагогически отношения никога не могат да имат педагогически ефект“.²

За уточняване на структурните компоненти на отношението към учебната извънаудиторна дейност изхождаме от теоретичната представа за същността и структурата, за основните страни и процеси на тази дейност, въздействието на които по законите на специфичната трансформация поражда вътрешни процеси на познание (А. Н. Леонтьев³) и отношение. Отношение, както пише В. Вичев, възниква там, където има субект и обект на отношението.⁴ Психологически интерпретирано, отношението е резултат от въздействието на обекта върху субекта и характеризира реакциите на субекта на въздействието на различните страни на обекта под формата на възприятия, мисли, чувства, оценки, под формата на насоченост, удовлетвореност, активност. То е съгласуваност на реакции и постъпки в отражението на външния свят. Тази съгласуваност на човека в неговите реакции и постъпки, изразяващи отношението му към действителността, пише В. Н. Мясищев, позволява да се говори за структура на отношението на личността.⁵

Учебната извънаудиторна дейност е сложна и многообразна познавателно-практическа дейност на студентите. Тя е основно звено в цялостната структура на учебния процес и е логически завършек на аудиторната дейност. Непосредствено се определя от целта и задачите на обучението, от изискванията за подготовката на студентите, от учебното съдържание, включено в дисциплините. Основната цел на тази дейност е пълноценната подготовка на студентите като бъдещи специалисти. Тя изпълнява редица познавателни, формиращи, контролио-

² Ас. Петков, Личностният подход на изследване в психологията, С., 1978, стр. 25.

³ Леонтьев, А. Н., Деятельность. Сознание. Личность., М., 1977, стр. 95.

⁴ В. Вичев, За спецификата на нравствените отношения, сп. „Философска мисъл“, 1977, стр. 2.

⁵ Мясищев, В. Н., Структура личности и отношения человека к действительности, Доклады на совещаний по вопросам психологий личности, М., Изд. АПН РСФСР, 1959, стр. 10.

коригиращи и други функции, свързан с по-задълбоченото и цялостно усвояване на учебното съдържание, с формирането на професионално-значими знания и умения, с развитието на интелектуалните сили и способности на студентите за продуктивна самообразователна и бъдеща творческа професионална изява. Целта и функциите на учебната извънаудиторна дейност съставляват нейната целево-функционална страна, която оказва определно въздействие върху студентите. Доколкото целта на учебната извънаудиторна дейност и нейните функции имат обществен и личностно-ценностен смисъл, доколкото те съответствуват или несъответствуват на интересите на студентите и се осъзнават от тях, се поражда съответно отношение, отношение към целево-функционалната страна на учебната извънаудиторна дейност. Това отношение изпъква като основен структурен компонент на цялостното отношение на студентите към тази дейност и се проявява главно като насоченост към едно или друго нейно значение, като осмисляне и оценяване на нейната цел, обществена и лична функционална значимост.

Отношението на студентите към целево-функционалната страна на учебната извънаудиторна дейност встъпва в качеството на водещ мотив на цялостното им отношение към нея. То определя характера и насочеността на всички свързани с извънаудиторното учене процеси, действия, операции, които в своята съвкупност съставляват основното ядро на отношението. То оказва влияние върху отношението към съдържанието на извънаудиторната дейност и нейните обективни условия.

Целта и функциите на учебната извънаудиторна дейност са непосредствено свързани с нейната съдържателна страна, която от своя страна също оказва определено въздействие върху студентите. Характерът на учебното съдържание, възлагано за самостоятелно усвояване, поставените за решение задачи, самостоятелното проучване на литературните източници, събирането и систематизирането на учебната информация, изготвянето на тезиси, реферати, доклади, извършването на опити и наблюдения, практическата работа с препарати и различни други материали, всички форми на учебната извънаудиторна дейност, провежданы в дома, библиотеките, в залите за извънаудиторна дейност, които в своята същност представляват обекта на дейността на студентите, със своята сложност, обем и значение пораждат едно или друго отношение. Това отношение към съдържателната страна на учебната извънаудиторна дейност е друг основен компонент на цялостното отношение на студентите към нея. То се проявява като насоченост, като ориентация към нейните форми, като интерес към учебното съдържание, като удовлетвореност от него, от неговото функционално значение.

Наред с целево-функционалната и съдържателна страна, основно място в структурата на учебната извънаудиторна дейност заема нейната процесуално-резултативна страна. Процесът на самостоятелното овладяване на учебното съдържание, на изпълнението на поставените задачи и резултатът от него пораждат съответно отношение у студентите. Това отношение се влияе не само от характера на самия процес и резултата от него, но и от отношението към целта и функциите на учебната извънаудиторна дейност и значението на нейното съдържание. Колкото по-добре студентите осмислят обществената и личната значимост на учебната извънаудиторна дейност, колкото

по-добро отношение имат към нейното съдържание, толкова по-положително е отношението им към овладяването на това съдържание. В класическото си определение на труда К. Маркс подчертава, че трудът е преди всичко осъществяване на съзнателна цел на человека, която като закон определя способите и характера на неговите действия. Трудът има свое съдържание, на него човек подчинява своята воля, която е толкова по-необходима, колкото по-малко трудът увлича работника със своето съдържание и способи на изпълнение.⁶ Отношението на студентите към процеса на извънаудиторна дейност, към процеса на овладяване на учебното съдържание и резултата от него е най-същественият компонент на тяхното цялостно отношение. То представлява отношение-то като активност, като действеност. Изразява се най-вече в психологическите и дидактическите характеристики на основните форми на учебна активност — съзнателност в усвояването на учебното съдържание, системност на самоподготовката, обхват на материала, времетраене на извънаудиторната дейност, постигнат резултат. Проявява се като удовлетвореност на студентите от процеса на учение и резултата от него.

И накрая, учебната извънаудиторна дейност има и организационна страна — верига от обективни и субективни условия, при които протича. Нейното реализиране обективно се обуславя от всеобщата цел на комунистическото възпитание и изискванията на обществения прогрес, от целите и задачите на процеса на обучение, от конкретните изисквания, свързани с подготовката на студентите. Много по-непосредствено учебната извънаудиторна дейност зависи от характера на конкретната дидактическа ситуация, от създадената организация и управление. Определено въздействие върху дейността на студентите оказва системата на планиране на извънаудиторната дейност, бюджетът на време за нея, структурата на дневното и седмичното разписание на аудиторната дейност, материалното обезпечаване, системата и характера на научно-педагогическото и методическо ръководене, консултиране, контролиране и коригиране. Притежавайки своя количествена и качествена характеристика, тези обективно детерминиращи учебната извънаудиторна дейност на студентите фактори изпъкват като съвкупна причина за един или друг тип отношение — отношение към организационната страна на учебната извънаудиторна дейност. Това отношение се проявява главно като удовлетвореност на студентите, удовлетвореност от създадените условия на извънаудиторната дейност, от нейната организация и управление.

Съдържанието на понятието учебна извънаудиторна дейност може още да се детайлзира, да се посочат и други страни и особености. Към условно разграничение от нас основни страни, у студентите възникват отношения, съвкупността на които съставлява отношението към учебната извънаудиторна дейност.

Отношението на студентите към учебната извънаудиторна дейност е тяхната субективна позиция към отделните страни на тази дейност, която намира изява в оценките, убежденията, ориентацията, интересите, в техните чувства, удовлетвореност, във формите на учебната им активност. То не е само съзерцание, то не е само преживяване, нито пък само оценка. То не е само нагласа или осъзната готовност,

⁶ К. Маркс, Капитал, т. I, кн. I, М., 1969, стр. 189.

а е цялостна позиция, приведена в действие, то е мотивация, то е и дейност.

В структурата на отношението към учебната извънаудиторна дейност, както се вижда от теоретически разчленените по-горе форми на проявление на отношение, се включват три основни взаимосвързани интегративни структурни компонента: **насоченост** на студентите към учебната извънаудиторна дейност, **учебна активност** при нейното реализиране, **удовлетвореност** от нея. Цялостното изследване на отношението предполага изследване на тези три компонента в техните форми на проявление.

Насочеността, както отбелязва К. К. Платонов, представлява първата основна подструктура на човешката личност; която въз основа на опита се проявява като отношение при отражението на външния свят.⁷ Тя характеризира отношението главно откъм интелектуалната му страна. Свързана е с желанията на человека, с неговите цели, интереси, влечения, с неговите стремежи, идеали, убеждения. В този смисъл, както основателно отбелязва Г. Пирьов, насочеността предполага трайно отношение на личността.⁸ Тя очертава тенденцията на поведението и действията на человека. Външно се проявява като избирателност на личността спрямо въздействуващите върху нея особености на действителността, а вътрешно прераства в мотив, в двигател на активността. Изследването на насочеността на студентите към учебната извънаудиторна дейност спомага да се изяснят мотивите на тяхната учебна активност и да се разкрият тенденциите в реализирането ѝ.

Посочените по-горе форми на проявление на насочеността: осмисляне и оценяване целта и значението на учебната извънаудиторна дейност, ориентация към нея и нейните форми, интерес към учебното съдържание и неговите мотиви, чрез които се разкрива оценъчно-мотивационната и избирателната страна в отношението, би могло да бъдат приети като показатели на изследването му.

Активността на студентите в реализирането на учебната извънаудиторна дейност е основното ядро на тяхното отношение, характеризираща го главно откъм неговата волева страна. „Всяка активност, отбелязва Д. Н. Узнадзе, означава отношение на субекта към окръжаща го действителност.“⁹ В процеса на учебната извънаудиторна дейност активността може да има различни акценти на проявление (външна или вътрешна, интелектуална или емоционална, практическа или познавателна), но никога не се проявява като отделен вид активност. Съвкупността от всички прояви на активност на студентите в реализирането на учебната извънаудиторна дейност обозначаваме с общото название „учебна активност“, в структурата на която, с особено значение за характеризиране на отношението като активност, като съзнателно-волева действеност, изпъкват умствените и практическите учебно-познавателни действия на студентите, положително мотивирани и емоционално обагрени от осъзната цел и значение на тази дейност, нейното съдържание и резултата от нея. Тези действия на студентите, характеризиращи отношението им като учебна активност, са фиксирали в процесуално-результативните характеристики на тяхната учебна извънаудиторна работа, основно място между които заемат съзнател-

⁷ Платонов, К. К., Голубеев, Г. Г., Психология, М., 1977, стр. 32.

⁸ Г. Д. Пирьов, Педагогическая психология, С., 1971, стр. 304.

⁹ Узнадзе, Д. Н., Психологические исследования, М., 1966, стр. 332.

ността в усвояването на учебното съдържание, системността на самоподготовката, степента на обхващане на материала, времетраенето на извънаудиторната дейност и резултата от нея (успеха). Тях можем да приемем за емпирично проверяеми показатели на отношението.

Удовлетвореността от учебната извънаудиторна дейност, както и насочеността, дава представа за вътрешната, субективна страна в отношенията. Тя характеризира отношението на студентите главно откъм емоционалната му страна, отношението като преживяване. Като емоционално психическо състояние, удовлетвореността е свързана с мотивите на извънаудиторната дейност и изразява съответна нагласа към нея. Тя съпровожда учебните действия на студентите, свързана е със съдържанието на тяхната работа, с резултата от нея, с конкретната ситуация, при която протича. Проявява се като своеобразна реакция на възможностите, които предоставя учебната извънаудиторна дейност, нейното съдържание, процес, резултат и условия за реализиране аспирациите на студентите. Притежавайки своя относителна самостоятелност, удовлетвореността изпъква като характеристика на съзнанието. Като такава и в непосредствена връзка с обуславящите я фактори — съдържание, процес, резултат и условия, тя изпъква като показател за прогнозиране поведението на студентите в реализирането на извънаудиторната дейност, като показател за оценяване функционалната стойност на тази дейност, на нейните компоненти и условия. Формите на проявление на удовлетвореност, в зависимост от обуславящите ги фактори — удовлетвореност от съдържанието, удовлетвореност от процеса, удовлетвореност от резултата, удовлетвореност от условията на учебната извънаудиторна дейност, от нейната организация и управление — се явяват показатели за изследване на отношенията.

Струва ни се, че изложеният теоретичен модел на структурните компоненти и показатели на отношенията може да бъде основа за изследване и разкриване на основните страни на неговата цялостна характеристика. Необходимо е обаче да отбележим, че отношенията на студентите е следствие не само на въздействуващите върху тях външни условия. То зависи и от личностните им особености — опит, знания, умения, чувства, преживявания, от техните потребности и интереси, от тяхната ценностна ориентация. Неминуемо върху основата на възникващи трудности в резултат на слаби умения за рационално самостоятелно учене изпъква отношение, различно от това на тези студенти, у които технологията има арсенал за рационално учене стои на по-високо равнище. Различие в отношението може да се очаква и в зависимост от пола, възрастта, от семейното положение, успеха, от участието в обществената работа и т. н. Това налага при изследването и анализа на отношенията да се отчитат тези личностно-субективни условия, като се държи сметка за тяхната връзка и обусловеност от обективните. Това ще спомогне за превръщане на отношенията в по-точен критерий и реална основа за оценяване на различните страни на учебната извънаудиторна дейност и нейното оптимизиране.

STRUCTURE COMPONENTS AND INDICES OF STUDENTS' ATTITUDE
TOWARDS STUDY ACTIVITIES OUT OF CLASS

At. St. Nikov

The model of structure components and indices of students' attitude towards study activities out of class has been elaborated in theoretical plan. The investigation proceeds from the structure of this activity, from its aspects, processes and conditions and from their effect on students.

The model comprises three basic interrelated integrative components: direction of students towards study activities out of class, activity in its realization and satisfaction from it, from its aspects, organization and management. The forms of display of these components are studied as indices of the attitude.

СЪОБЩЕНИЕ

Уведомяваме нашите читатели, че от 1 януари 1980 година цената на отделния брой на списание „ПСИХОЛОГИЯ“ ще бъде 0,60 лв.

ПЕДАГОГИЧЕСКА И ВЪЗРАСТОВА ПСИХОЛОГИЯ

ОСОБЕНОСТИ НА АБСТРАХИРАНЕТО ПРИ ОВЛАДЯВАНЕ НА РОДНИЯ ЕЗИК

СТ. ИВ. МИНКОВА

Абстрактното мислене започва да се развива под влияние на обучението още в началните класове. „Основната линия на развитието на мисленето през ранната училищна възраст — пише проф. Г. Д. Пирьов — върви от конкретното към абстрактното мислене.“ (8, с. 308). Този ход на развитието се доказва с резултатите от изследванията, извършени от съветския психолог М. Д. Громов за определяне съотношението между нагледните и абстрактните компоненти при формиране на понятия. Установява се, че „с възрастта в знанията на учениците забележимо нараства количеството на такива понятия, които не асоциират с образите на конкретния предмет.“ (3, с. 98).

Абстрагирането има голямо значение за познавателния и съответно за учебния процес. Такива учебни дейности като формирането на понятия, разкриването на съществени признаки, извършването на обобщения, изучаването на езика и др. не само са свързани и зависими от развитието на абстрактното мислене, но и допринасят за неговото развитие.

Един от факторите, който играе голяма и решителна роля за развитие на абстрактното мислене, е обучението по роден език и главно изучаването на граматиката, която се определя като абстракция от висша степен. „Ако всяка дума е вече обобщение и отличане от сътивно-възприемаемите предмети и явления, то граматическите категории на езика (части на речта, род, лице, време на глагола и т. п.) и съответствуващите им граматически понятия представляват от себе си абстракция от по-сложен вид, своего рода втори етаж на абстрагиране, надстройващи се над вече обобщените значения на думите и изречения“ — пише Д. Н. Богоявленски (1, с. 85).

Изучаването на граматиката изисква абстрактно мислене и съдействува за неговото развитие. Постепенното навлизане на учениците от началния курс в теорията на езика, последователното овладяване на абстрактните граматически понятия и категории съответствува на възрастовите особености, на интензивното умствено развитие през ранната училищна възраст, то отговаря и на съвременните изисквания за развиващо обучение.

Условия за абстрагиране се създават с обучението по роден език още в първи клас. През време на ограмотяването, наред с използването на различни методически похвати и средства за овладяване на читания процес, се извършва и активна умствена дейност. При анализа на думите се обособяват звукове, за да се възприемат и опознаят, за-

да се свържат с буквите и съчетаат с други звукове в нови срички и думи. Това отделяне на звуковете от срички и думи за самостоятелно разглеждане е вече стъпка в развитие на абстрактното мислене.

Обучението по български език във втори и трети клас създава още по-благоприятни условия за типична абстрагираща дейност. Изучаването на думи и изречения предполага опознаване на техните граматически и лексикални признания. Морфологичните и синтактичните категории се абстрагират от речевите единици и се конкретизират в непосредствената им форма и значение като признания на думи и изречения. Например родът и числото се изучават като абстрактни признания в конкретната им изява при съществителните и прилагателните имена, лицето и времето са абстрактни категории, съответно признания на конкретни думи — глаголите.

Абстрагиране се извършва почти всеки час при уроците за нови знания, за опознаване на граматическите понятия и категории, при уроците за упражнения за определяне на речеви единици, когато се търсят, разкриват и използват абстрактните признания.

Развитието на абстрактното мислене под влияние на усвояването на родния език се обогатява със специфични особености, отбелязани в психологическата литература. Една от особеностите, посочена още от Л. С. Виготски и потвърдена с проучванията на Д. Н. Богоявленски, се изразява в отъждествяване на думите и предметите, при което на думите се приписват свойства на предметите. Наивно-семантичните грешки, допускані според Л. С. Виготски, при наличие на тази особеност, показват трудностите, които учениците срещат, когато трябва да се абстрагират от свойствата и признанията на конкретните предмети, за да анализират думите.

Друга особеност на абстрагирането е така наречената от Д. Н. Богоявленски сетивна абстракция, при която учениците абстрагират сетивно-възприемаемите признания на думите и допускат грешки с формален характер. „Грешките с формален характер се отличават от наивно-семантичните грешки по това, че „силни“ признания са сетивно-възприемаемите особености на думите“ — пише Д. Н. Богоявленски (1, с. 91).

Важна особеност на абстрагирането при анализиране на езиков материал е лексикалната абстракция. Тя се изразява в обособяване лексикалното значение на думата, за да бъде изяснено, в разграничаване смисъла на думата от свойствата на конкретните предмети или явления, които тя означава.

Граматическата абстракция е съществена особеност, тя показва висок етап в развитие на абстрактното мислене. Анализирането и изучаването на морфологичните и синтактичните признания на думите и изреченията чрез абстрагирането им от по-конкретните лексикални признания се извършва благодарение на нея. Както при недостатъчно владеене и познаване на езика децата допускат наивно-семантични грешки, не можейки да абстрагират специфичното значение и смисъла на думите и им приписват свойства на конкретните предмети, така и при недостатъчно познаване на граматиката се допускат наивно-лексикални грешки, които се изразяват в заменяне на граматическите признания с лексикални.

В своята развита форма абстрагирането се характеризира като умение, а според М. Д. Шардаков, като способност, от една страна,

да се отделят съществени признания, явления или предмети, да се обособяват като обект за самостоятелно разглеждане и опознаване, и от друга страна, да се отвличат, отстраняват всички останали несъществени признания, явления или предмети (4 и 9).

Специфичните езикови особености на абстрагирането се изявяват при изучаване на езика от учениците в началните класове и главно при сравнение на речевите единици, когато трябва да се използват признания на прилика и разлика.

Предпочитанията на един или друг признак, броят на учениците, които са го използвали, характерът на този признак, адекватността между спецификата на използваните признания и поставената задача, това са показатели, които разкриват характерните особености на абстрагирането на учениците при овладяване на родния език.

С изследване в първи, втори и трети клас бе направен опит да се разкрие специфичният ход в развитието на абстрактното мислене у учениците, свързан с овладяване на родния език и да се определят мястото, ролята и значението на особеностите в развитието на абстрагирането.

Основен метод на изследване бе сравнението на речеви единици. Задачата, поставена пред учениците — да установят прилика и разликата между дадени думи и изречения — бе конкретизирана и уточнена за всеки клас. От учениците в първи клас се изискваше да сравнят думи и да определят по какво си приличат, във втори клас — да сравнят изречения и да установят не само прилика, но и разликата между тях, а на учениците от трети клас бе поставена задача да сравнят словосъчетание и непълно изречение.

В първи клас при сравнение на думите „молив“ и „чин“, „пят“ и „свирият“ учениците посочват различни общи признания, за да разкрият прилика. На първо място трябва да се отбележи номинативната функция на думата, тя е изразена чрез понятията именува и означава. Учениците отговарят — Думите молив и чин си приличат, защото именуват предмети, думите пеят и свирят означават действия и затова си приличат. При обучението в първи клас номинативната функция е най-същественият признак на думите, който учениците изучават. Използването му при сравнение показва, че той е овладян в степен да може да бъде видян и абстрагиран при изпълнение на определена задача.

При сравнение на думите учениците използват и признания, с които са се запознали практически чрез упражнения без термини и определения, например числото на думите, те пишат — думите пеят и свирят си приличат, защото се отнасят за много хора, които пеят и свирят. Посочват и буквения състав на думите — пеят и свирят си приличат, защото имат единакви букви „ят“. Използването на буквите е резултат на така наречената сетивна абстракция, за ученици от първи клас тя има определено значение. Буквите в случая са посочени като общ признак за сравнение, т. е. учениците, които са ги използвали, са се абстрагирали от досегашната им роля на знаци за четене и писане.

Търсейки общите признания за сравнение в смисъла на думите, много ученици не успяват да се абстрагират от конкретните свойства на означените предмети и действия и остават на равнище — отъждествяване на дума и предмет. Те допускат наимно-семантични грешки, като абстрагират свойства на конкретните предмети, за да ги използ-

ват за сравнение на думи. Отговорите са много разнообразни, но всички се отнасят за предметите и действията. Например — моливът и чинът си приличат, защото са училишни вещи, защото са направени от дърво, служат на учениците, ученикът седи на чина и пише с молив. Пеят и свирят си приличат, когато имат еднаква мелодия. Пеят и свирят на тържества, пеенето и свиренето правят веселба и т. н. Свойствата на предметите като признак за сравнение на думи са посочени от най-голям процент ученици (78%).

Като сравняват думите, някои ученици използват няколко признака, така че в отговора на един ученик се съдържат различни общи признания — наред с номинативната функция са посочени и еднакви букви, наред с числото — и свойствата на конкретните предмети.

Използваните от учениците в първи клас признания за сравнение на думи са от различна степен на абстрагиране, на най-ниско равнище са признанията на конкретните предмети, това равнище, наречено от Л. С. Виготски щавно-семантични грешки, е доминиращо за учениците от първи клас. Наред с него, макар и с по-малко представителство, може да бъде посочено и равнището на номинативната функция на думата. Под влияние на обучението учениците започват да разбират, че думите се различават от предметите, че с тях се означават или именуват предметите. Разбирайки и осмисляйки тази функция на думите, учениците започват да я откриват като признак и използват при сравнение. Също под въздействие на обучението се забелязва тенденция да се използват морфологични признания (числото на думите) и фонетични показатели от сетивно-възприемаем характер (звукове и букви). Тази тенденция, макар и знявена у малко ученици, говори за начало на едно по-високо равнище на абстрагиране, което предстои да се развива и изявява в следващите класове.

Във втори клас учениците трябва да сравнят следните изречения: 1. Иване, донеси вода! и Иване, донесе ли вода?; 2. Топло слънце огрява долината, и Дъжд валзи. — и да установят приликата и разликата между тях.

Отговорите на учениците съдържат различни признания, между тях с особено значение са морфологичните и синтактичните. Във втори клас се изучават и анализират частите на речта (съществително име, прилагателно име, глагол), откриват се и се определят техните категории (род, число, лице), съставят се изречения, изучават се видовете изречения по цел на изказване (разказно, въпросително, заповедно, възклициателно). Всичко това създава определен подход към речевите единици (думи и изречения), който помага на учениците да виждат, откриват и използват техните признания.

При сравнение на дадените изречения учениците използват преди всичко знанията и уменията си да определят частите на речта и посочват морфологични признания; те отговарят: „Първите две изречения си приличат по това, че имат еднакви съществителни имена и глаголи, а се различават по частицата „ли“ при глагола.“ „Вторите две изречения се различават, защото едното има две съществителни и едно прилагателно, а другото има само едно съществително и няма прилагателно.“ По степен на абстрагиране морфологичните признания се отнасят към високото равнище на граматическата абстракция, но по съответствие със задачата, която съдържа синтактични единици (изречения), морфологичните признания не са адекватни.

, Синтактичните признания са отбелязани от малко ученици, които пишат: „Първите две изречения се различават, защото едното е заповедно, а другото въпросително.“ „Вторите две изречения си приличат, защото и двете са разкази.“ Като се абстрагират от конкретния смисъл на изреченията и от морфологичния им състав учениците, посочили синтактични признания, стигат до синтактичната абстракция за вида изречения и я използват при сравнението като общ и различителен признак. Именно синтактичните признания са съществени и адекватни на поставената задача, заедно с морфологичните признания те образуват една общца група, групата на абстрактните граматически признания; наличието ѝ показва, че във втори клас под влияние на обучението по роден език започва да се развива ново, по-високо равнище на абстрактното мислене, равнището на граматическата абстракция.

Сетивната абстракция във втори клас намира такава форма на изява, която е резултат на обучението и показва развитие. Сравнявайки изреченията, учениците забелязват и външни сетивно-възприемаеми признания на прилика и разлика, които се отнасят до пунктуацията, до броя на думите и дължината на изреченията. Те пишат: „Първите две изречения си приличат и по това, че имат запетайка, а се различават по знака в края на изречението, едното изречение завършива с !, а другото с ? знак.“

Лексикалната абстракция има голямо значение и роля в развитие на абстрагирането. Докато граматическата абстракция във втори клас не е достатъчно адекватна, лексикалната точно и определено се позовава на смисъла и съдържанието на изреченията. Учениците пишат: „Изреченията си приличат, защото и в двете се говори за носене на вода, различават се, защото в едното се пита дали е донесена водата, а в другото се заповядва.“ „Другите две изречения съобщават за природни явления, но различно греене на слънце и валеж от дъжд.“ Лексикалната абстракция е съществен признак за сравнение, тъй като се отнася до една от двете основни страни на езика — неговото съдържание. Използването ѝ е израз на определено равнище в развитие на абстрактното мислене. Най-голям процент ученици от изследваните във втори клас са се позовали на смисъла и съдържанието (70%).

Изследването на учениците във втори клас показва, че те възприемат и анализират речевите единици от езикови позиции, от позициите на знанията и уменията, усвоени при обучението по роден език. Проявява се граматическата абстракция, която все още не е адекватна на поставената задача, сетивната абстракция се обогатява с нови правописни белези и наред с тях се изразява в пълната си форма лексикалната абстракция.

В трети клас учениците трябва да сравнят изречение със слово-съчетание (Вали и Валеж от дъжд). Отговорите им съдържат различни признания — синтактични, морфологични, лексикални, сетивно-възприемаеми. Всеки признак е посочен от различен брой ученици. На първо място са синтактичните признания, след тях се нареждат лексикалните, сетивно-възприемаемите и накрая морфологичните. Това е отразено на таблицата.

В сравнение с резултатите от втори клас, където използването на синтактични признания за сравнение на изречения е само тенденция, изразена от малък брой ученици, в трети клас адекватните на задача-

та синтактични признания са посочени от най-голям процент ученици. Следователно при изпълнение на тази задача може да се отчете като особеност на абстрагирането за учениците от трети клас — диференциация на граматическата абстракция и адекватност на признанията спрямо характера на задачата.

Таблица 1

Признания	Синтактични	Лексикални	Сетивно възприемаеми	Морфологични
Процент на учениците	63	60	29	18

Второто място на лексикалната абстракция е много показателно за развитието на абстрактното мислене у учениците в трети клас. Приближаването и съчетаването на синтактични и лексикални признания при по-висок етап както в овладяването на родния език, така и в умственото развитие на учениците е израз на специфичен езиков подход, който разглежда във взаимовръзка езиковата форма и съдържание (значение). За подобен подход във втори клас не може да се говори, тъй като там учениците използват признания от различни граматически равнища. При сравнение на изречения се посочва не само лексикалното им значение, но и морфологичният им състав. Тук в трети клас равнището е едно — синтактично. Учениците дават лексикалното значение на изречението и словосъчетанието и съответните синтактични признания.

Сетивната абстракция, както показва таблицата, не е загубила своето значение и роля за учениците от трети клас. Последното място за морфологичните признания при сравнение на синтактични единици е естествено, то потвърждава извода за адекватност и диференциация на граматическата абстракция.

Особеностите в развитието на абстрактното мислене у учениците от трети клас са адекватността — по-голямото съответствие при подбора на признанията спрямо сравняваните речеви единици и началото на специфичен подход, който съчетава и си служи еднакво и с езиковата форма, и с езиковото значение.

Абстрактното мислене у учениците от начална училищна възраст се развива под благоприятното влияние на обучението. Особено голяма роля и значение за неговото развитие има обучението по роден език. При изучаване и анализиране на речевите единици се проявяват и развиват специфични особености на абстрактното мислене, свързани с овладяването на езика. При обучението в началните класове редом с езиковото развитие на учениците, с осмыслиянето на езика, с превръщането му в предмет за изучаване, в обект на опознаване се развива и абстрактното мислене.

В хода на умственото развитие на учениците се проявяват някои особености на абстрагирането, характерни за първоначалното овладяване на езиковата теория, специфични за анализиране на езиков материал. Най-напред като първи етап в процеса на осмыслияне и овладяване на езика се проявява предметната абстракция. Анализирането на думи се извършва чрез признанията и свойствата на самите предмети, които думите именуват. Под влияние на обучението в I клас започва да се оствързва и различието между думите и предметите. Специ-

Фична особеност на абстрагирането и етап в развитието е означаването на думата като самостоятелна единица, която се различава от предметите и има свои признания и функции. Превръщането на думата в обект на познание, изучаването на нейните признания създава предпоставки за появяване на нови особености на абстрагирането. Лексикалната абстракция във втори клас преодолява отъждествяването на думи и предмети. Тя се изразява в използване семантиката на речевите единици, в разкриване на техния смисъл и съдържание.

Граматическата абстракция е съществена особеност в развитието на абстрактното мислене. Във втори клас тя не е достатъчно адекватна, но под влияние на обучението тя се уточнява и развива, така че в следващия клас се характеризира с по-голяма точност и диференцираност. Трябва обаче да се отбележи, че развитието на граматичната абстракция само започва в началните класове, то продължава в следващите, развива се в процеса на изучаването и овладяването на езика. В трети клас се проявява и друга особеност на абстрагирането, при която обект на анализ са двете основни страни на езика — форма и значение (съдържание). Тази особеност, също както граматическата абстракция, се развива с изучаване на езика.

Сетивната абстракция се използва от учениците във всички класове на началиния курс. При нея също има развитие. В началото учениците посочват външни несъществени признания на думите, по-късно те започват да отбелязват пунктуационни и правописни признания, които са съществени, въпреки сетивно-възприемаемия им характер.

Специфичните езикови особености на абстрагирането са показватели за умственото развитие на учениците. Познаването им има голямо значение за правилното организиране на учебно-възпитателната работа, за целесъобразното изграждане на учебния процес.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богоявленский, Д. Н., К характеристике процессов абстракции и обобщения при усвоении грамматики, „Вопросы психологии“, 1958 г., № 4.
2. Регел Г. Ф. В., Кто мыслите абстрактно?, „Вопросы философии“, 1956 г., № 6.
3. Громов, М. Д., Развитие мышления младшего школьника, сб. „Психология младшего школьника“, изд. АПН РСФСР, М., 1960 г.
4. Жуйков, С. Ф., К характеристике процессов абстрагирования и обобщения при усвоении грамматики, „Вопросы психологии“, 1958 г., № 6.
5. Ильинков, Э. В., Проблема абстрактного и конкретного, „Вопросы философии“, 1967 г., № 9.
6. Кедров, Б. М., Обобщение как логическая операция, „Вопросы философии“, 1965 г., № 12.
7. Левитов, Н. Д., Детская и педагогическая психология, изд. Просвещение, М., 1964 г.
8. Пирьов, Г. Д., Детска психология с дефектология, изд. Наука и изкуство, С., 1959 г.
9. Шардаков, М. Н., Мысление школьника, Учпедгиз, М., 1963 г.
10. Шимина, А. Н., Принцип единства конкретного и абстрактного и его значение для дидактики, „Советская педагогика“, 1963 г., № 11.

PECULIARITIES OF ABSTRACTION IN NATIVE LANGUAGE ACQUISITION

St. Minkova

The paper studies the problems connected with the development of abstraction under the influence of native language teaching at primary school. It was found out that in the process of learning material acquirement some peculiarities appear typical for the pupils of the initial stage of systematic learning of native language at school. Each peculiarity develops or disappears — for instance, object abstraction which is expressed in the identification of objects and words, or develops into a new, higher level, sensory abstraction, for instance, and moreover, grammar abstraction.

РОЛЯТА НА КОНСТРУКТИВНАТА ДЕЙНОСТ ЗА РАЗВИВАНЕ КАЧЕСТВА НА МИСЛЕНЕТО С ОГЛЕД ПОДГОТОВКАТА НА ДЕЦАТА ЗА УЧИЛИЩЕ

P. ПАСКАЛЕВА

В предучилищна възраст се създават условия и предпоставки за различна насоченост на мисленето — математическо, конструктивно-техническо и др. За развитнето на конструктивното мислене голяма заслуга има техническото възпитание, осъществявано чрез играта и обучението. Красивите конструктивни комплекти и механизирани играчки, интересната, съдържателна и занимателна дейност с тях, както и положителните емоции, които предизвикват, съдействуват по съвсем непринуден начин за неговото развитие.

Теоретичните и експериментални изследвания на съветските психолози С. Л. Рубинштайн, А. Н. Леонтиев и Л. С. Виготски доказваха, че психичното развитие на детето става в процеса на дейността и зависи от условията и характера на тази дейност. Съществена особеност на човешката дейност е, че тя е съзнателна и целенасочена. Именно мисленето осигурява най-високата съзнателност и активност при всяка дейност, то е съществена предпоставка за всяка творческа проява на человека.¹ Мисленето е неразделно свързано с практическата дейност. При ранните етапи на детското развитие то има нагледно-действен характер и се проявява във външни конкретни действия с предметите. Конструктивната дейност е широко застъпена практика на децата, която има определена роля за конструктивно-техническото мислене.

Пред вид на тези постановки си поставихме за цел да установим ролята на конструктивната дейност за изграждането на по-трайни качества на мисленето с оглед подготовката на децата за училище. Насочихме се към подвижността, широтата, дълбочината и последователността на мисленето. Бързината и критичността не бяха обект на проучването поради възрастовите особености на децата. Като се има пред вид, че качествата на конструктивно-техническото мислене са качества и на мисленето изобщо, ще възприемем за по-кратко в изложението да ги наречем само качества на мисленето.

Задачите на изследването бяха:

1. Да се установи проявленето на качествата на мисленето у децата преди и след постъпването им в училище.
2. Да се систематизират изискванията за ефективно ръководене на играта и обучението за формирането на тези качества.
3. Да се провери доколко се продължава работата за развитие на качествата на мисленето в началното училище и как се съдействува за това.

ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА

Експерименталните изследвания се направиха с 6-7-годишни деца от целодневни и полуодневни групи и ученици от първи клас. Ангажираха се групи и класове, в които децата имат различни условия за кон-

¹ Пирьов, Г. Д. и др. — Техническото възпитание в детската градина, изд. „Народна просвета“, С., 1973, с. 31.

структуривна дейност (по време, материална база, форми на изпълнението им). Експериментът се проведе в началото на второто полугодие, за да се отчете подготовката на четвъртогрупниците преди края на учебната година и проявленето на качествата на мисленето у подобен контингент деца след една година при училищни условия. Той имаше констатиращ характер, тъй като задачата на изследването беше да се установи състоянието им.

За проучването се набелязаха серия от опити. С използването на повече опити се целеше да се получи по-пълна картина на проучвания проблем, с по-голяма достоверност на данните, тъй като липсващ възможност за лабораторно отчитане на психическите процеси. Почти всички опити се направиха групово. Налагаше се обаче индивидуално наблюдение на деца, които по време на общия експеримент са отсъствували или пък правеха впечатление с отклонение от общото ниво на групата. Към неуспелите да решат задачите на различните опити се прояви по-специален подход. Тъй като качеството бързина не се проверяваше, децата се оставяха по-продължително да конструират. Целта беше да се установи дали гъвкавостта при решението не се намалява от инертност, дължаща се на индивидуални качества на висшата нервна система. В окончателните данни за таблиците се вземаха под внимание и тези случаи.

Конкретизирането на показателите за изследването се направи с оглед целта и задачите му. Те са следните:

1. Дали децата притежават умения да установяват зависимостта между няколко неща по начин, различен от усвоения.
2. Използват ли разнообразни начини за решаване на задачата.
3. Могат ли да пренасят знанията и използват ли уменията си за работа от един конструктивен комплект с други.
4. Стремят ли се да отириват причините за неуспеха си при реализиране на замисъла.

Всички тези показатели, макар да се насочват към отделно качество на мисленето, дават състоянието до известна степен и на останалите.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЯ ЕКСПЕРИМЕНТ

Използваната серия от опити позволи да се види многостренно проявленето на детското мислене.

Конструирането с комбинирания комплект е често застъпвано в програмата по техническо възпитание. Темата самолет се изпълнява многократно и с други материали. Показателите бяха: да се направи самолет без трупче за упълтнител; с едно; с две или повече (табл. 1). Децата от IV целодневна група масово се насочиха към по-сложна конструкция на самолета. От тях само 28,12% използваха едно трупче за упълтнител между крилата, а останалите — по две, три и четири. Изискването да не повтарят модела, който са конструирали в занятието, спомогна да се отчетат широтата и подвижността на мисловната дейност. 71,88% от децата направиха самолета с две трупчета, като едното издадоха напред за мотор. Някои използваха по три и четири трупчета за тримоторни самолети. Разновидности се получиха и по отношение на големината. Имаше самолети от дълги шини с 5-7 отвора за корпус и с по 3-5 отвора за криле. Самостоятелността на мисленето се

проявяващо по време на конструирането, при решаването на възникналите проблемни положения. Индивидуалната конструктивна дейност създава обективни условия за проявленето им. Данните показват целесъобразността на провежданото обучение с конструктивни комплек-

Таблица 1

Комплект	Тема	Брой на децата	Без трупче за упълтнител		Средно трупче за упълтнител		С две или повече трупчета за упълтнител	
			бр.	%	бр.	%	бр.	%
Комбиниран дърво и (пластмаса)	самодействие	72						
		IV целодневна група	—	0	29	28,17	43	71,88
		95 полудневна група	27	20	44	68,57	24	11,43
		101 I клас	22	4,88	39	46,35	40	48,77

ти. Така в полудневната група, в която са били извършени само ограничен брой занятия с комбинирания конструктор, а за игри не е бил предоставян всекидневно, резултатите са чувствително по-ниски.

При първокласниците, в сравнение с децата от полудневните групи, резултатите бяха по-високи, но значително по-ниски от резултатите на децата от целодневните детски градини. Така само 4,88% направиха самолет без трупче, 46,35% — с едно и 48,77% — с две или повече. Причините за спадане на процента се потърсиха в две насоки. Преди всичко в състава на класа. Okаза се, че близо 30% от учениците са били в ПДГ или въобще не са посещавали детското заведение. Следователно те не са имали възможност за системна конструктивна дейност. Недоумение будеше фактът, че от посещавалите ЦДГ от района на училището, в който е известно, че има големи постижения в областта на техническото възпитание, процентът на добре представилите се беше нисък. Причините се потърсиха и по отношение възможностите за конструктивна дейност на първокласниците. Използването на конструктивни комплекти, предвидено в Програмата за учебно-възпитателната работа с учениците от I—III клас на ЕСПУ, е съвсем ограничено. Следователно за 8-те месеца от напускането на детската градина уменията на децата и проявленето на качествата на мисленето не само че не са се задържали, но показват и значително занижаване.

Широтата на мисленето беше установена и с друг опит. Задачата да се построи къща на голяма основа от Строител 8, която да има устойчив покрив, даде възможност да се провери многовариативността в решението. Децата от ЦДГ я решиха масово чрез правене на вътрешни стени. Това явно се дължеше на усвоената програмна задача за обучение — строеж на сгради с вътрешно разпределение. Многообразието се прояви обаче при обособяване на помещенията: малък брой от децата разделиха пространството с две междинни, пресичащи се в средата стени, а останалите използваха различни варианти.

Особено ценни се оказаха наблюденията със същата задача при строежа на „детска градина“ от средния дървен комплект. Големите елементи от призми и дълчици дадоха възможност при конструктивната игра на пода за проявление на по-голяма подвижност на мисленето. В колективното участие се видя груповото мислене. Изказаха се различни мнения и се получиха разнообразни варианти. Преносимостта в знанията и уменията за конструиране при нови условия (едър комплект, по-различни елементи от тия на Строител 8, участие при строежа с целия ръст на тялото) беше налице. Но по-ценното при този опит беше, че децата решаваха проблеми на умствен план, а не чрез практическо опитване. При груповото обмисляне се поставяха на преценка възможните начини, проявяваше се причинно-следственото мислене. При такъв подход се влияе и на останалите деца, повишават се възможностите за творческото им мислене.

Широтата като качество на мисленето се прояви особено ярко в следния опит. На децата се възложи да направят къща от „Комби 2“. Имаше се пред вид, че са обучавани да строят плувен басейн от „Блок 1“ още в първа група и че са играли със „Строител 4“, „Звездички“ и други подобни комплекти, които имат единаква сглобка — вмъкване в прорези. За ориентирането към „Комби 2“ се имаше пред вид, че задачата се усложнява от крепежни елементи. Показателите на изследването бяха: къща с използване до 6 панели и с повече от 6. От табл. 2 се вижда, че подвижността и широтата са по-силно изразени при децата от ПДГ (79%), а първокласниците (65%) почти се доближават до тях. При децата от ПДГ резултатите са чувствително по-слаби. Високият процент от по-сложни конструкции се получи поради сравнително по-лесното конструиране с „Комби 2“. Освен това панелите не позволяват голямо разнообразие. Построиха се главно два вида къщи — едноетажни и двуетажни.

Таблица 2

Комплект	Групи	брой общ	Използват до 6 панели		Използват се повече от 6 панели	
			брой	елементи	брой	елементи
Ком- би 2	це- ло- дневна	74	27	20,53	47	79,41
	полу- дневна	87	52	59,46	35	40,54
	I клас	80	34	35,00	46	65,00

Последните два използвани опита бяха насочени към проявите на причинно-следственото мислене, характеризиращо задълбочената мисъл. От металния конструктор децата трябваше да направят количка-двуколка за теглението от двама. От табл. 3 с показатели: не виждат грешката, виждат я и се стремят да я поправят чрез опитване и поправят грешката чрез обмисляне се получи следната картина. Голям процент (38,24%) от децата в ПДГ се отказаха от по-нататъшно изпълнение при първото затруднение. Те не можаха да съобразят, че монтирането на колелата трябва да стане върху крепежни пластинки или на

дълги метални пръчки, които да служат за ос. След многократни опитвания 50% достигнаха до решението и само 11% осмислиха предварително действията. При целодневните групи и първокласниците получе-

Таблица 3

Комплект тема	Групи	Общ брой	Не виждат грешката		Поправят я чрез опитване		Поправят я чрез обмисляне	
			брой	%	брой	%	брой	%
Метален комплект двуколка	Целодневна	31	24	13,08	34	45,18	33	41,74
	Полудневна	94	33	38,24	37	50,00	24	11,76
	I клас	101	25	12,20	39	46,37	37	41,43

ните данни са почти идентични. И при тях най-голям е процентът (45,18% и 46,37%) на открили грешката си, но стремили се да я отстранят чрез опитване. Чувствително по-нисък е процентът на невиждащи грешката (13,08% и 12,20%) от процента при децата от ПДГ. Става ясно, че колкото и ограничено да е било обучението на първата и третата група (по таблицата), то е имало развиващо влияние.

Данните за тях по показателя — поправят я чрез обмисляне (41,74% и 41,43%) — говорят, че у децата е налице задълбоченост на умственото действие, качество, кое то проявяват и към комплекти, с които сравнително малко са конструирали. Фактът обаче, че причинно-следственото мислене в конструктивната дейност се проявява сравнително по-добре у по-малко от около 40% и съвсем слабо (около 50%) у децата е твърде показателен за съдържанието, мястото и ритъма на провеждането им.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКО ОБОВИЩЕНИЕ

Данните от експеримента потвърдиха, че в условията на детската градина се проявяват и развиват качествата на мисленето, но че степента на развитието им зависи от редица условия.

На първо място от по-продължителната конструктивна дейност. При всички опити се получиха най-добри данни от децата в ЦДГ. Тричетиригодишната системна работа при всички случаи води до разширяване на знанията и упражняване в действие, до формиране на конструктивно-технически умения и навици.

Друго важно обстоятелство е, че децата могат целодневно в удобни моменти да ползват строителните комплекти за игри и практически упражнения. Освен това по-богатата материална база дава възможност за широта на уменията при овладяване на основните процеси — забождане, върхване, завинтване, склобяване и др. Всички тези условия не са така благоприятни в ПДГ. В нея децата имат полудневен престой, нямат достатъчно конструктивни комплекти, а наличните не ползват всеки ден. Следователно налице са обективни предпоставки за по-елементарните конструктивни способности на тая категория деца.

Като се има пред вид съотношението на децата, посещаващи единия и другия вид детски заведения (70% : 30%), то близо 1/3 имат ограничено проявление на качествата на мисленето. Като се прибавят и 12,5% на децата от сезонните детски градини и 24,9% на непосещаващите изобщо, картинаста става още по-фрапираща.

Остава обаче открит въпросът — защо, макар и при добри условия, децата от ЦДГ показват добро проявление на качествата на мисленето между 42% и 79% (табл. 3). Причините трябва да се търсят преди всичко в организацията и ръководството на конструктивната дейност, в ефективността на занятията и игрите.

Конструктивната дейност има значение за развиване качествата на мисленето само тогава, когато осигурява условия, които я извеждат от етапа на практическото, забавно действие и я правят съзнателна, целенасочена и осмислена. Заслуга за това имат занятията и игрите с конструктивни комплекти. Изискванията за ефективното им провеждане са:

Програмните задачи на всяко занятие да осигуряват възприемането на нови знания за предмети, процеси, части и елементи. При запознаването с тях да се използва широко миналият опит на децата, като чрез проблемни въпроси се активизира мисленето. Да се дават възможности за самостоятелно анализиране и синтезиране. В сравняването на камиона с леката кола, на тротиненката с вело-съпеда, на светофара с уличната лампа става пренасяне на знанията от познатите към новите обекти. Получава се по-голяма подвижност и широта на мисълта, проявена при обмисляне на действията със сходни теми и материали.

Качествата на мисленето се развиват в зависимост от типа ориентировка. Извършването ѝ изключително върху обемни образци намалява възможностите за активно мислене, затова при 6-7-годишните деца по-удобно е конструирането по илюстрации, което изисква трансформация на образа в съзнанието им — от плосък в обемен. Конструирането по словесна задача (без нагледна опора) съдействува за развиващата самостоятелността и находчивостта на мисленето.

Значение за формиране качествата на мисленето има и планиращата дейност на децата. Умението да се съставя предварителен план на действието предполага наличието на целенасоченост по посока на задачата, достатъчно опит, синтезиран в представите и уменията. Ролята на конструктивната дейност е да създава условия за преминаването от практическото действие към умственото. И още по-голяма — ако умственото действие не се ограничи само до планирането, а е налице през целия процес на конструирането.

В играта детето самостоятелно избира темата, материалите, изправя се пред проблеми, за решаването на които са необходими съсредоточаване, анализиране, правене на изводи и отново действия. То трябва да се задълбочава, да поставя на преценка всяка ситуация и сама да дири изход от затрудненото си положение. Това може да се постигне, ако ръководството е насочено към подпомагане, но не и към решаване на проблемите. Тогава децата не само ще усвояват определени начини, но ще свикват при нови затруднения да се замислят и да проявяват по-голяма настойчивост.

Важно изискване при организацията на занятията и игрите е използването на разнообразни материали, което налага подвижност на

мисленето за конструиране от едри и дребни елементи, от едни форми с други.

Данните от изследването, както и дългогодишните ни наблюдения по техническо възпитание показват, че подценяването на изискванията за правилна организация и ръководство на конструктивната дейност я ограничава и типизира. По този начин се намалява развиващият ефект и възможностите за формиране качествата на мисленето.

Последната задача на изследването беше да се провери доколко се продължава работата по развитие качествата на мисленето чрез конструктивната дейност в училище и как се съдействува за това.

Експерименталните данни убедително показват спадане (табл. 1 и 2) или в най-добрия случай — задържане на равнището (табл. 3). Но тъй като показателите при конструирането на двуколка бяха относно начините за поправяне грешката, се приема, че по-развитото абстрактно мислене оказа влияние. При всички други опити, в които изпълнението на задачата зависеше от конструктивните умения, проявленето на качествата на мисленето беше по-ниско, отколкото на дневната група. Следователно още веднъж се потвърждава изводът, че сензорната култура благоприятствува развитието на мисленето. Причините за общото спадане на конструктивните умения и за качествата, проявени в конструктивната дейност у първокласниците, имат преди всичко обективен характер.

В Програмата за обучението на учениците от I—III клас на ЕСПУ по раздела „техническо моделиране“ се предвижда съвсем ограничено обучение с конструктивни елементи. В определените 8 часа за техническо моделиране в I клас се работи предимно с глина, текстил и хартия, въпреки че всеки един от тези материали е застъпен отделно с по 14-16 часа в съответните раздели от програмата за трудово-политехническо възпитание. С глина се предвиждат часове и за изобразителна дейност (скулптура). Като се има пред вид, че конструктивните възможности на глината са ограничени, а посочените теми са много елементарни (топка, ябълка и др.) дори и за децата, които не са посещавали детската градина, може да се помисли за евентуално ограничаване на моделирането с глина за сметка на конструктивни комплекти. Същото е положението и с останалите материали, предвидени за техническо моделиране. Това се налага от голямата роля на конструктивната дейност за развитие на детското мислене. Тя създава определена насоченост към областта на техниката, вследствие на което то придобива конструктивно-технически характер. Конструктивната дейност създава предпоставки за преминаване от конкретното практическо опериране с нещата и явленията към по-съвършеното логическо разбиране. Решаването на умствени задачи в процеса на практическото действие спомага за развитието на подвижност, широта, дълбочина и последователност на мисленето. Проявленето им, макар и в различна степен, се наблюдава в уменията на децата да установяват зависимост между различни предмети, части, действия; в използването на различни начини за решаване на задачата; в стремежа да откриват причините за успеха и неуспеха си. С това се осигурява добрата подготовка на децата за училище.

THE ROLE OF CONSTRUCTIONAL ACTIVITIES FOR THE DEVELOPMENT
OF MENTAL QUALITIES CONNECTED WITH THE PREPARATION
OF CHILDREN FOR SCHOOL

R. Paskaleva

The author has the task to determine the display of mental qualities in children before and after entering school, to systematize the requirements for effective guidance of play and education concerning the formation of these qualities and studies the problem to what extent the work on the development of mental qualities is continued in the primary school.

For this purpose an experiment was carried out with kindergarten children, age 6—7, and first grade schoolchildren.

ПСИХОЛОГИЯ НА ТРУДА

ПЕРЦЕПТИВНА КОНСТАНТНОСТ И НЯКОИ ЗРИТЕЛНИ ИЛЮЗИИ

И. МАНЧЕВ

Детската наблюдателност открива природни и житейски явления, които със своята феноменалност поставят пред непреодолими затруднения родителите. В тази връзка са например често задаваните от децата въпроси: „Зашо при изгрев и залез Луната е по-голяма, отколкото при наблюдаване в зенита на небосвода“, „Какво има зад небесния свод?“, „Зашо самолетът на Земята е голям и при значителни отдалечения, а при полет става малък?“

Поставя се въпросът: „Имат ли основния децата да търсят отговори на тези запитвания, тъй като тези загадки вълнуват и възрастните. Забелязани още в дълбока древност, някои от тях са привличали творческата научна дързост и многогодишните усилия на учени и мислители и до наши дни. Така още във II столетие на нашата ера остраста интуиция и природната надареност насочват неспокойната мисъл на древногръцкия учен астроном, географ и оптик Птоломей към обясняване на парадоксите в зрителните възприятия на Луната и Слънцето с привидната им отдалеченост (2, стр. 262—264). Той изказва предположението, че ако пространството между нас и всеки отдалечен предмет е зрително запълнено, то този предмет изглежда по-далечен отколкото друг предмет, намиращ се на същото отдалечение, но видим в пусто пространство. Очевидно в първия случай той има предвид видимото отдалечение на лунния диск при изгрев (залез) непосредствено над хоризонта, когато в оперативното зрително поле на субекта попада и целият земен пейзаж, с цялата протяжност на земната равнина до хоризонта, а във втория — видимото отдалечение, когато Луната е по-близо до небесния зенит.

За обяснението на този перцептивен парадокс са изказани и други хипотези като: влияние на наклона на главата или на зрителния ъгъл на погледа спрямо хоризонталния зрителен лъч; наличие на ситуация за сравнение и т. н.

Л. Кауфман и И. Рок (2, 270—274) предиринемат цялостно експериментално изследване върху проблема за илюзиите „Луната над хоризонта“. Най-напред те доказват, че: отношението на видимите големини на Луната, възприемана над хоризонта и в зенит с отклоняване на главата е 1,46:1, отношението между видимите големини над хоризонта и в зенит, но възприемана само с отклонение на погледа, е 1,48:1, отношението между възприятията в зенит, но при отклоняване на главата и отклоняване само на погледа 1,04:1.

Така хипотезата, че отклонението на главата и отклонението на погледа нагоре са фактори, различно влияещи за промяна на видимата величина на Луната, отпада. Остава налице обаче фактът, че раз-

ликата в големината се наблюдава при разположение в различните участъци на небосклона.

По-нататък се подлага на проверка хипотезата на Птоломей за ролята на зрително запълненото пространство и експериментално се потвърждава нейната правоподобност. Мнозинството от хората възприемат Луната над хоризонта като много по-отдалечена.

Проверява се и влиянието на едновременното възприемане на ландшафта и се доказва, че отношението между големините при възприятие на Луната над хоризонта, но през отвор на еcran, закриващ ландшафта и при възприятието ѝ в зенит е 0,99:1, докато при Луната над хоризонта, но през отвор на екрана и без такъв — 1:1,34.

С това се синтезират два извода: 1. едновременното възприемане на ландшафта е силен фактор за възприемане на отдалечението; 2. курсът на наблюдение не е фактор за константно възприемане.

По повод на този втори извод обаче следва да изразим известни резерви, тъй като резултатите от някои собствени изследвания сочат, че това не е съвсем вярно.

Някои американски и английски автори (1, 2) свързват възприятието от подобен род с феномена „перцептивна константност“ по отношение на възприеманата величина, твърдейки, че причина за това е неговият скалиращ механизъм. Тюва ни дава основание за внимателно разглеждане на тези загадки в светлината на теорията за феномена „перцептивна константност“ и функцията на неговия психологически механизъм.

Феноментът „перцептивна константност“ се е формирал в течение на цялото филогенетическо развитие на органичната природа благодарение на естествената потребност от взаимодействие между живото същество и обкръжаващата го материална среда. Изключителната му биологична значимост поставя всеки индивид да развие в своя онтогенезис способност да възприема устойчиви свойства на обектите въпреки изменението в енергията на дразнителите, постъпваща в сетивните му органи. Следователно същността на феномена „константност“ се изразява в това, че благодарение на неговия психологически механизъм субектът възприема свойствата на обектите относително неизменни, независимо от изменението на перцептивните условия, като отдалеченост, завъртяност, осветеност и т. н.

От дълбока древност изследванията върху същността и механизма на този феномен се водят от учени математици, физици, философи, психолози, а в последно време и от кибернетици и специалисти по инженерна психология.

Съпоставителният анализ на разглежданите теории и възгледи, както и резултатите, получени от собствени експериментални проучвания, осигуриха възможността да бъдат синтезирани основни изводи, както следва (3):

1. Константността на възприятието за величина се реализира при непосредственото функциониране на комплексен фактор, динамичен по състав и степен на активност на включените компоненти.

2. Всеки момент възприеманото реално пространство, при фиксирано положение на главата и избрана посока на главния зрителен лъч, може условно да се раздели на три зони: I. близка, II средна, III далечна. Всяка от тези зони има централна част, определена от оперативното зрително поле — пространствен ъгъл 18—20° и периферна

част. Дълбочинната ограниченност на тези зони се определя, както следва: за I зона — от полоса, отстояща на 2–3 м, за II зона — от полоса, определена от прага за пространствено виждане и бинокулярна диспарантност — максимална отдалеченост 1350 м и III зона — над тази отдалеченост.

В тези различни зони комплексният фактор, осигуряващ константността на възприятието и въвеждащ функцията на нейния скалиращ механизъм, се менят по състав и вътрешна структурираност.

3. Формирането на константен образ на даден обект, адекватен до пълно пространствено съвместване с праобраза — реалния предмет, е възможно само в централната част на I зона чрез полимодални възприятия и изучаване на физическата метрика на същия.

4. Извън пределите на централната част на I зона обектите се възприемат относително константно и това зависи главно от: наличието от условия и фактори за едновременно адекватно възприемане на отдалечеността на обекта (функционираща очна кинестезия и бинокулярна диспарантност, свързваща земна равнина с висок градиент на плътност на текстурата, перспективно четими форми и т. н.); предварителна формираност на константен образ представа чрез възприемане на обекта в централната част на I зона, особено когато последният е в безопорно пространство, извън зоната на действие на очната кинестезия. Отсъствието на тези фактори води до неверни възприятия и зрителни парадокси.

В потвърждение на изказаното предположение могат да се посочат някои явления, наблюдавани във всекидневната перцептивна практика. Така, ако обектите се наблюдават в неестествен ракурс, например проектиращи се на небесен фон, то при не особено големи отдалечения (над 100–200 м), се възприемат при силно у малени величини. Подобно явление се наблюдава и при обратен ракурс, макар и не в такава степен. Наблюдавани от нарастваща височина, земните обекти стават все по-малки и по-малки.

В светлината на теоретичните обобщения относно функцията и механизма на разглеждания феномен бе извършено пълностно изследване с цел да се изясни и обясни забелязаната устойчива константност на у малените пропорции при възприятия на обекти с високостоящи фигури. За случая ще приведем резултатите само за два от изследваните обекти от посочения вид.

1. Големият кръст на храма-паметник „Ал. Невски“, имаш реални размери: 4,3 м височина и 3,2 м ширина. Независимо от отдалечеността и всякакви други обстоятелства, от всички точки на площада около църквата и близките съседни улици той се възприема винаги константно (не по-висок от 80 см и не по-широк от 60 см). Най-удивителното в случая е възприятието на фигурата на човек, застанал в непосредствена близост до кръста, като силно у малена, когато погледът на субекта е фиксиран в кръста. Правят впечатление и други трудно обясними факти. Летящите в непосредствена близост птици се възприемат като нормално големи, а когато кацнат върху кръста — като у малени: разположените в съседство телевизионни антени на приближително същата височина се възприемат почти в реалните си физически размери или при съвсем малки у маления.

2. Петолъчната звезда на Партийния дом, имаща реален размер в диаметър 3,5 м и стояща на височина 68 м.

За обикновения зрител съпоставката на реалните физически размери на тези високостоящи обекти с техните видими (психически) размери буди учудване и неверие.

Експерименталното изследване се оства по метода на естествения експеримент с участието на 200 изследвани лица — студенти с преврено нормално зрение.

За посочените два обекта се получиха следните обобщени резултати (4, с. 21—22).

За обект № 1 — големият кръст на храма-паметник „Ал. Невски“ от пункт № 1, отдалечение 200 м — видима височина 0,75 м, ширина 0,5 м.

от пункт № 2, отдалечение 100 м — видима височина 0,78 м, ширина 0,5 м от пункт № 3, отдалечение 100 м — видима височина 0,80 м, ширина 0,5 м

от пункт № 4 отдалечение 200 м — видима височина 0,80 м, ширина 0,5 м.

от пункт № 5, отдалечение 200 м — видима височина 0,65 м, ширина 0,5 м.

(пункт №№ 1 и 2 на ул. „Оборище“, №№ 3 и 4 на пл. „Народно събрание“, от южната страна на храма, пункт № 5 в градинката — юго-източната страна. Коефициент на умаляване — за височина $K = 7,5$ пъти, за широчина $K = 6,4$ пъти.

За обект № 2 — петолъчиата звезда над Партийния дом. от пункт № 1, отдалечение 800 м видима височина (диаметър) 0,50 м

№ 2, отдалечение 600 м видима височина (диаметър) 0,50 м

№ 3, отдалечение 400 м видима височина (диаметър) 0,50 м

№ 4, отдалечение 200 м видима височина (диаметър) 0,50 м

№ 5, отдалечение 200 м видима височина (диаметър) 0,50 м

(пунктовете №№ 1, 2, 3, 4 са на бул. „Руски“, а № 5 на пл. „Ленин“ Коефициент на умаление $K = 7$ пъти.

Анализът на обобщените експериментални данни не се нуждае от строга математико-статистическа обработка.

За обект № 1. От двата пункта на ул. „Оборище“, 1 и 2, отстоящи съответно на 200 и 100 м от обекта, както видимата височина, така и видимата ширина се възприемат почти еднакво умалени, независимо от двойно по-голямото отдалечение на пункт № 1. Ако възприятието се подчинява в случая само на ъгловия закон, то би следвало от пункт № 1 обектът да се възприема като двойно по-малък, защото се вижда под двойно по-малък пространствен ъгъл и отражението му върху ретината на очите е двойно по-малко. Но фактите показват, че видимата големина на обекта е почти еднаква. Неоспоримо е функционирането на феномена „константност“, способствуващ за неизменност на големината на образа въпреки удвояването на разстоянието.

Близки по величина са и видимите размери на обекта от пункт № 3 и № 4, отстоящи на същите отдалечения, но от южната страна на храма. В този случай показателите са даже абсолютно еднакви — 0,80 м за височината.

От пункт № 5 (юго-източната страна), подножието на обекта се крие зад храсти и дървета, над които се вижда кубето с кръста, възприето малко по-различно, височина средно 0,65 м. Вероятно това допълнително умаление се дължи на отсъствието на видим свързващ терен.

И така от всички (сравнително близки) пунктове кръстът се възприема уменен около 6 пъти. В същото време и от същите пунктове фигурите на влизящите и излизящи от храма посетители се възприемат напълно адекватно с големината на нормалните човешки фигури.

Какво обяснение може да се даде на тази учудваща разлика? Можем да считаме, че в този конкретен случай е налице съчетание на неблагоприятни условия. Отсъствува спонтанно-сетивен сигнал за абсолютна отдалеченост на възприемания обект, както и константен образ на обекта — зрителна представа (етадон), формиран в условията на полимодална перцептивна активност от непосредствена близост. Очевидно при отдалечение над 100 м функцията на очната кинестезия е слаба, свързвашата земна равнина остава извън оперативното зрително поле, когато погледът е фиксиран в обекта и в крайна сметка — спонтанният сигнал за отдалеченост е слаб.

Другият фактор — наличие на предварително формиран константен образ-представа тук въобще липсва, защото никой от възприемащите обекта зрители не е разглеждал от непосредствена близост златен кръст с такива необичайни размери. Отсъствието на такъв еталон дава път на асоциации със случаено виддани кръстове с много по-малка големина. Липсата на тези два компонента в комплексния фактор допринася най-много за възприемането на обекта при такова умаление по големина.

Относително адекватното възприятие на телевизионните антени, стоящи на почти същата височина, може да се обясни с обстоятелство, че по отношение на тях зрителите имат предварително формиран константен образ-представа от предварителни възприятия в условия на непосредствена близост.

За обект № 2. Умалението на този високостоящ обект е 7 пъти. Обяснението може да се търси главно в отсъствието на предметна стандартност на обекта. За тази петолъчка у зрителите няма предварителен метрически инвариантен образ-представа. Ето защо, проектирани се на чист небесен фон, обектът се умалява силно и възприеман от далече се проектира на различни, но феноменално по-близки отдалечения. Поради голямата височина, свързвашата го със зрителя земна равнина остава извън оперативното зрително поле. Единствено от западната страна, поради оптимална перспективна четимост на теренните форми, обектът изглежда малко по-голям.

Изследването потвърждава, че високостоящите обекти при определени условия се възприемат константно, но в силно уменени величини, неадекватни на реалността. За това способствуват дефицити в структурата на комплексния фактор, а именно отсъствието на компоненти с висока потенциална активност, каквито са предварителният образ-етап с житейска стандартност или белези за единичност и комплексен сигнал за спонтанно вярна оценка на отдалечението.

Сега задачата е да се установи сходството между забелязани геоприродни и житейски зрителни парадокси с особеностите във възприятията на изследваните високостоящи земни материални структури, както и да се обясни психологическият механизъм, довеждащ до тези перцептивни аномалии.

Най-напред трябва да се посочи, че и в трите случая (космически обект, самолет в полет и високостоящи материални структури) възприятията са неадекватни с реалността. Между реалните обекти и об-

разите, получени при посочените перцептивни условия, няма съответствие. Следователно тези възприятия са по начало илюзорни, неверни. Илюзията се дължи на условията, пречещи да се активизира механизъмът на перцептивната константност и пълноценно компенсиране на умаленията вследствие реалното, физическо отдалечение, условия, правещи възприеманото разстояние привидно различно и далеч по-малко от истинското.

Пределно ясно е обаче, че за скалирация механизъмът на перцептивната константност е въобще непосилно да осъществи пълно компенсиране на огромните отдалечения и да доведе до възприятия на небесните тела, адекватни на реалността. На това биха попречили и самите размери на тези обекти. С изключение на намиращите се непосредствено над хоризонта небесните тела изглеждат почти еднакво отдалечени (много по-близки, отколкото са в действителност), което е в пълно противоречие с реалността.

Физическите отдалечения на небесните тела от слънчевата система се менят осезаемо. Експерименталните изследвания показват, че при заснемане на Слънцето на различни отдалечения от Земята, при еднакви други условия, се получават фотоизображения, имащи различни размери. Следователно и образите върху ретината на човешкото око биха били различни. Въпреки това възприятията остават относително неизменни. Става ясно, че и тук функционира особена „небесна“ константност или „константност на свръхотдалеченията“, подобно на описаната вече „константност на свитото пространство“ за разгледаните земни обекти.

При сравняване на възприятията на Луната обаче, стояща непосредствено над хоризонта и в зенит, се наблюдава посочената вече загадъчна разлика във видимата големина. Очевидно в случая физическите отдалечения от субекта са почти еднакви и в двата случая, от което следва, че отраженията върху ретината на възприемащото око също ще са еднакви. Въпреки тази еднаквост обаче, както се подчертава, видимите образи са осезаемо различни. Налице е нарушение на „небесната“ константност, т. е. сравнението на тези два случая говори за ако-constantност или за две различни степени на илюзорност.

Възниква естественият въпрос за научно обяснение на тази загадъчна разлика.

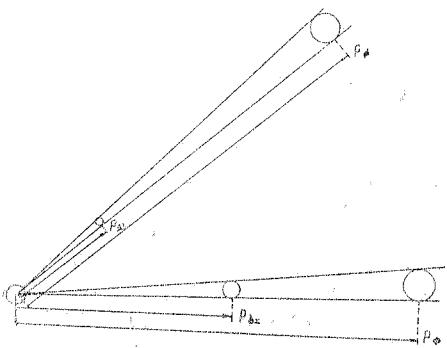
Когато Луната се наблюдава при изгрев (залез), комплексният сигнал за спонтанно възприемане на отдалечението ѝ е обогатен с присъствие на земна пробежима равнина (земен терен с четима протяжност), с което това отдалечение се възприема като по-голямо. С други думи, разстоянието до обекта спонтанно се възприема като по-малко скъсено, което води до известна (макар и малка) компенсация на умалението на видимата величина вследствие отдалечението, т. е. до нарастване на видимата големина (фиг. 1).

Този извод е в съгласие с предположението, че целият небесен фон се възприема като вътрешна повърхност на полусфера, сплескана по посока на вертикалната си ос.

Какво обяснение може да даде на баналната илюзия с възприятието на самолета, издигнал се в полет високо на небосклона?

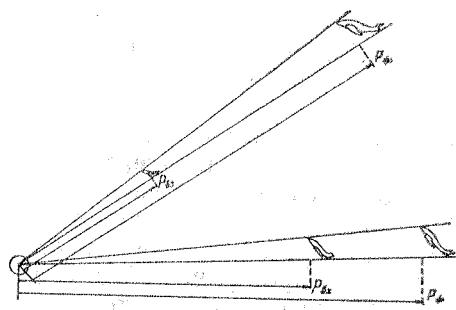
Нашата експериментална проверка показва, че при заснемане на един и същ самолет на Земята и в полет, и в двата случая на отдаление 1000 м получените фотоизображения имат еднакви размери. Сле-

дователно при възприемането им изображенията върху ретината на окото на субекта са били еднакви, но психическият (видимият) образ е удивляващо различен. Очевидно в първия случай, включващ протяжна земна равнина, комплексният фактор успява да активизира скалиращия механизъм за компенсация на отдалечението и обектът се възприема относително константно. Във втория случай условия за адекватно възприемане на отдалечението липсват поради отсъствие на материална връзка между субект и обект. По тази причина видимото отдалечение е значително по-малко от реалното. Обектът се възприема проекционно, т. е. проектира се върху една значително по-близка равнина, поради което и възприятието е аконстантно. Едновременно с това трябва да се приеме като илюзорно, тъй като образът в този случай не съответствува на реалния обект и сравнението им предизвиква учудане.

Фиг. 1

P_f — физическо разстояние до Луната
 P_{wx} — видимо разстояние до Луната, наблюдавана над хоризонта
 P_{wz} — видимо разстояние до Луната, наблюдавана в зенит

Фиг. 2

P_f — физическо разстояние до Луната
 P_{wx} — видимо разстояние до самолета, в полет над хоризонта
 P_{wz} — видимо разстояние до самолета, в полет на значителна височина

Естествено тук възниква по аналогия следният въпрос: функционира ли в този случай константност при възприемането на летящия самолет на различни височини и отдалечения. Експериментите показват, че при заснемане на летящия самолет на 1000 и 2000 м фотоизображението се намалява във втория случай 2 пъти. Субективните образи от възприятията на реалния самолет в тези два случая са почти еднакви. Следователно и във втория случай функционира някаква константност, която може да се обясни с предположението, че и в двата случая видимото отдаление е по-малко от реалното, но във втория случай спонтанното неосъзнавано „скъсяване“ е значително по-голямо.

За да бъде пълна съпоставката, експериментално бе доказано, че в полет непосредствено над хоризонта самолетът се умалява много по-малко, отколкото в случая, когато лети високо, но на същото отдаление. С това става очевидна пълната аналогия възприятието на Луната над хоризонта (фиг. 2).

При разглежданите случаи на земни високостоящи обекти констатирахме, че за илюзорното възприятие при сравнително малки отдалечения допринася отсъствието на предварително формиран константен

образ-представа на обекта и особено когато физическият му стандарт рязко се отличава от този на подобни по форма обекти, възприемани предварително от непосредствена близост.

Очевидно е обаче, че формирането на такъв константен образ за не-бесните тела е невъзможно поради техните размери. Що се отнася до самолета, той също е голям, за да се възприеме изцяло в I зона, а освен това почти всички хора, започвайки своята перцептивна активност, имат най-напред възможността да възприемат летящ самолет и това възприятие е впечатляващо. Ето защо и тук формирането на предварителен константен образ, адекватен по метрически инвариант с праобраза — реалния обект, е почти изключено.

В заключение следва да се подчертвае, че сходството на разгледаните загадъчни явления е пълно, а обяснението се подчинява на теорията за функцията и механизма на феномена „перцептивна константност“ въпреки големите разлики в перцептивните условия.

Съпоставителният анализ дава основание за синтез на следните

ИЗВОДИ И ОБОЩЕНИЯ:

1. Комплексният фактор, способствуващ за константно възприятие в разгледаните случаи, е лишен от най-активните си компоненти: условия за спонтанни адекватни оценки на отдалечението на обектите и предварително формиран константен образ представа. Това довежда и в трите случая до илюзорни, неадекватни на реалността възприятия.

2. И в трите случая може да се говори обаче за константност на „святото пространство“, тъй както и в трите случая, при осезаеми изменения на отдалечението, видимите образи остават относително неизменни. Вероятно формираният в онтогенезиса перцептивен стереотип включва и бдителен психически механизъм, проявляващ непрекъснато своите усилия да компенсира измененията на образите върху ретината вследствие измененията на отдалеченията на обектите. Именно тази активност способства за своеобразната константност на иначе илюзорните възприятия.

3. Що се отнася до факта, че непосредствено над хоризонта лунният диск се възприема като по-голям, то в този случай можем да констатираме отчайно усилие на психологическия механизъм да компенсира отдалечението, да направи образа по-близък до реалния обект. В това отношение той е подпомогнат от обстоятелството, че в комплексния фактор е включена част от земната равнина, като протяжност между субекта и обекта. Вследствие земната кривина обаче тази протяжност е относително малка и съвсем слабо допринася за възприемането на отдалечеността на обекта, а оттам и за константността на образа по големина — адекватно на реалността.

4. Съпоставителният анализ ни дава основание да дефинираме като основни три обособени случая на възприятия, във връзка с функцията на феномена, „перцептивна константност“, както следва:

а) Ако при изменение на отдалечението на един обект видимите размери остават неизменни въпреки измененията на образа върху ретината, възприятието е константно. Видимият образ е адекватен на реалния обект.

б) Ако обектът се проектира върху реална или въображаема равнина, стояща по-близо или по-далече от реалния обект, то очевидно

проекционният образ ще бъде различен по големина от физическия обект, въпреки че образите върху ретината ще бъдат еднакви. Ако при това субектът възприема проекционното разстояние различно от реалното, като прието чрез съзвателни усилия, възприятието е аконстантно или проекционно. Видимият образ е неадекватен с реалния обект.

в) Ако отдалечението на обекта при същите условия се възприема различно от реалното, въпреки че образът върху ретината остава неизменен, то видимият образ е различен, неадекватен на реалния обект. В този случай възприятието е илюзорно.

Илюзорното възприятие може да бъде едновременно проекционно и „вътрешно константно“, но никога адекватно с реалността.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грегори, Р. Л., Глаз и мозг. Психология и зрительного восприятия. (пер. с англ.) М., 1970.
2. Кауфман, Л. и Рок, И., Иллюзия „Луны у горизонта“. Восприятие. Механизмы и модели. (пер. с англ.) М., 1974.
3. Манчев, И., Константност за величина при възприемане на образна информация, Кандидатска дисертация, С., 1977.
4. Манчев, И., Особености във възприятието на високо разположени архитектурно-монументални обекти (под печат) С., 1978.

PERCEPTIVE CONSTANCY AND SOME VISUAL ILLUSIONS

J. Manchev

The present paper studies the perception of three kinds of objects:

- luminous bodies
- flying terrestrial objects
- high terrestrial material structures

It has been proved that the regulator of the perception of adequacy with reality to illusoriness is the psychologic mechanism of perceptive constancy. When the complex factor furthering the activation of this mechanism has an optimum structure of active components and conditions the perceptions are constant and adequate to reality. When there is a lack of active components the perceptions are illusory to various degrees.

„The constancy of contracted space“ observed in these cases has also been explained.

МЕДИЦИНСКА ПСИХОЛОГИЯ

СРАВНИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ ВЪРХУ ЛИЧНОСТТА НА АЛКОХОЛНО БОЛНИ ВЪВ ВЪЗРАСТТА ДО 30 г.

Ч. ХР. КАРАБАДЖАКОВ, В. Д. ЗАПРЯНОВА

Изучаването на личността на алкохолно болните е актуален проблем в съвременната наркология. Актуалността на проблема се определя от получените резултати при системни научни изследвания върху етиологията на алкохолизма, които показват, че от съществено значение за възникването и развитието на алкохолната болест е динамичното взаимодействие на три основни фактора — алкохол, личност, социална среда.

През последните години, наред с изучаването на етиологичната роля на алкохола и факторите на социалната среда, се отделя много голямо внимание и за изучаване личността на алкохолно болните. Тя се разглежда в два основни аспекта: в етиопатогенезата на алкохолната болест и като резултат на заболяването (болестно променената личност). Поради това една значителна част от изследванията са насочени предимно към проучване на предболестната личност, а друга — към изследване промяната на личността в динамиката на алкохолната болест.

Литературните данни, които разглеждат резултатите, получени при изследване на промените на личността на алкохолно болните, са противоречиви. Някои от авторите отричат формирането на определена специфичност в личностовия профил на алкохолно болните (H. Hoffmann et al., 1975; A. A. Sugerman et al., 1975). Други автори поддържат становището, че трябва да се търси относителна специфичност в профила на личността, а някои предлагат и определени типологии на личността (B. Михов, 1974, E. Разбойникова, T. Станкушев, 1977 г.; L. Williams, R. Long, 1968).

При изследване промяната на личността на алкохолно болните се използват различни психологични методики (MMPI, EPI и др.), които дават възможност за обективна оценка на определени параметри на личността. Напоследък се изтъква, че при тези изследвания най-широко приложение намира многофакторният личностов въпросник MMPI (R. G. Laper, M. L. Kampeier, H. Hoffmann, 1973; M. Apfeldorf, 1978).

В нашата страна изследванията на личността на алкохолно болни с помощта на MMPI са направени за първи път от T. Станкушев и E. Разбойникова. При тези изследвания, проведени както при алкохолно болни жени (T. Stankushev, E. Razboynikova, 1975), така и при алкохолно болни мъже (E. Разбойникова, T. Станкушев, 1977) се установяват някои интересни данни, които заслужават специално внимание. Например: понижение на адаптивните възможности при интензивно засягане на емоционалната характеристика на личността и пови-

шение предимно на скалите „психопатия-параноя“. Това повишение на скалите „психопатия-параноя“ се отличава от класическия личностов профил по MMPI, който се характеризира с повишение на скалите „психопатия-депресия“. Т. Станкушев (1977), като разработва математически модел на основните клинични прояви на алкохолната болест, установява, че промяната на личността на алкохолно болните в най-висока степен определя клиничната характеристика на стадия на развитието на болестния процес. При тези и други свои изследвания Т. Станкушев (1979) обръща внимание върху някои особености в протичането на алкохолната болест в млада възраст, които според него заслужават специални проучвания. Върху особеностите в клиничното протичане на алкохолната болест сред младите (до 30 г.) обръщат внимание и други автори (П. Н. Литвинов, 1967; В. К. Миков, 1974; С. М. Rosenberg, 1969; А. С. Ogborn, 1978; Р. Sakrzewski, 1979).

Според тях основните прояви на заболяването в тази възраст са предимно свързани с разстройствата на емоционалната и волевата сфера, които определят и по-злокачественото протичане на болестния процес.

Изследванията, които сравняват личностовите особености на алкохолно болните в различни възрасти, очертават определени различия. Отбелязва се по-голяма честота, в младите възрастови групи, на нарушения на социалната свързаност: честа промяна на местоработата, зреости, суициди, съдимост, разводи, конфликти с родителите (П. Н. Литвинов, 1967; J. A. Foulds, C. Hassal, 1969). С напредването на възрастта невротичните прояви отстъпват място на по-дълбоки и груби афективни разстройства: експлозивност, импулсивност, отслабване на старите социални контакти (И. Г. Ураков, Б. М. Сегал, В. С. Гребенников, 1970). Алкохолната промяна на личността в млада възраст има определена биологична и социална характеристика, но във всички случаи тя е по-слабо изразена от характеристиката при болни със същата давност на заболяването, но заболели в по-късна възраст.

Данните от проучвания на други автори ни дават основание да направим опит да изследваме и сравним даниите от изследването с теста MMPI на една група алкохолно болни на възраст до 30 години, с резултатите, получени при проучване на алкохолно болни, при които заболяването е възникнало във възраст над 30 години.

Материал: 227 алкохолно болни, лекувани в клиниката за наркомании през периода 1976–1979 г., от които 105 са на възраст до 30 г. и 122 – на възраст над 30 г.

Методика: MMPI (Minnesota Multiphasic Personality Inventory), българска стандартизация на К. Мечков.

Използвахме многофакторния личностов въпросник MMPI, защото той дава възможност да се сравняват получените от нас усреднени групови профили, както и да се съпоставят резултатите с данните от изследванията на други автори.

Психологичното изследване при всички болни е извършено след отзуничаването на абстинентните явления.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Изследваните алкохолно болни се разпределят, както следва: градски жители – 170 (74,89%) и селски жители – 57 (25,11%). Сред тях преобладават болните с основно и средно образование, съответно –

37,92% и 39,20%. Най-голям е относителният дял на работниците — 58,15% и служителите — 32,60%.

Полученият от нас усреднен личностов профил на изследваната група алкохолно болни на възраст до 30 г. (мъже) има следната кодова конфигурация: 8 1 6 — 7423095 (В'ЛК). Тази кодова конфигурация (шизофрения-хипохондрия) характеризира изследваните болни с изразена раздразнителност, пессимистично отношение към личните проблеми, своеобразие на възприятието и модуса на поведението, загуба на продуктивността и известна дезориентация, както и склонност към образуване на идеи за отношение. Намерената от нас характеристика се доближава по някои свои параметри до установената от редица изследователи личностова структура на алкохолно болните в млада възраст, която се отличава със следните особености: импулсивност, липса на конформност, склонност към асоциално поведение (П. Н. Литвинов, 1967; A. F. Williams 1967), чувство за самота и нездадоволеност, недостатъчна волева устойчивост, лесна подчиняемост, чувство на чепълноценост, склонност към страхови изживявания, вътрешна напрегнатост, тревожност и активна неустойчивост (C. M. Rosenberg, 1969; R. G. Loper et al., 1973); M. L. Kammeier et al., 1973).

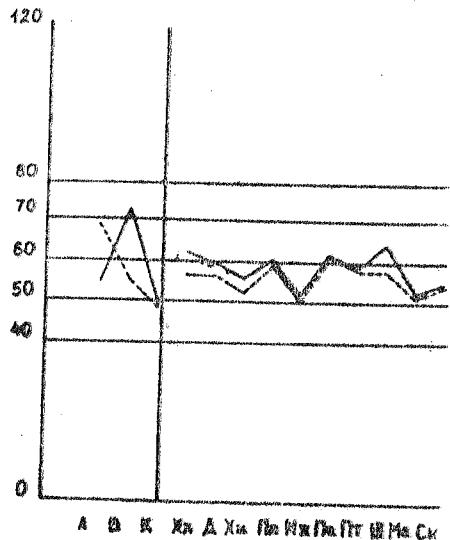
При сравняването на резултатите от проучването се установи, че по своята кодова конфигурация личностовият профил на двете групи (фиг. 1) се различава съществено. Усредненият личностов профил на алкохолно болните на възраст над 30 г. има следната кодова конфигурация: 6 — 4 7 812309/5: Л — В/К. Тази конфигурация (параноя-хипопатия) се изразява със сензитивност, депресивност, подозрителност, в някон случаи до степен на склонност за образуване на ситуативно обусловени идеи на отношение. Разкриват се данни за нивелиране на възможностите за социална адаптация — липса на самоконтрол, асоциално и антисоциално поведение, както и данни за излишна рецидивност, съчетана с излишни размишления над направеното и казаното.

Вариационният анализ на данните показва, че при алкохолно болните на възраст до 30 г., в сравнение с алкохолно болните на възраст над 30 г., съществуват статистически значими повишения на средните аритметични по скáлите: Л(лъжа), В(валидност), К(корекция), Xx(хипохондрия), Хи(хистерия), Ш(шизофрения) — табл. 1.

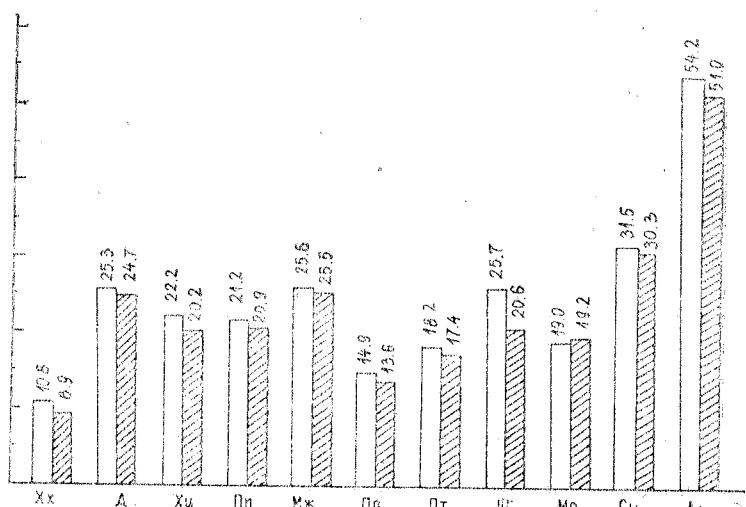
Намерените от нас значими повишения в скáлите Л, В и Ш при алкохолно болните на възраст до 30 г. се отличават от описаните в литературата данни за нормалните стойности на тези скáли при здрави лица в млада възраст. G. Zeller, K. Höck (1972) са установили повишаване на стойността на скáлата Л с нарастването на възрастта, докато скáлите В и Ш показват спадане в средните десетилетия от живота, в сравнение с младата възраст. В. Bauer (1970) изтъква, че относително по-високите стойности на хипохондрия при по-младите трябва да се разглеждат най-вероятно като отчетливо отклонение от нормата, в сравнение със същите стойности на скáлата Xx(хипохондрия) при по-възрастните.

Тези данни и резултатите от нашите сравнения дават основание да се приеме, че получените статистически значими повишения на стойностите, особено по скáлите Л(лъжа), В(валидност), Xx(хипохондрия) и Ш(шизофрения) при алкохолно болните на възраст до 30 г. са най-вероятно във връзка с алкохолната болест.

Установените статистически значими разлики в шестте посочени скали (фиг. 2) показват, че болните на възраст до 30 г. са по-склонни,

Фиг. 1 Усреднен личностов профил на алкохолно болни на възраст до и над 30 години
до 30 г., —— над 30 г.

Фиг. 2. Сравнение на средните аритметични по скалите на MMPI при изследваните болни до 30 и над 30 г.
белите колони — до 30 г., за пръкосованите — над 30 г.

в сравнение с болните на възраст над 30 г., да се представят в по-благоприятна светлина, случайно или преднамерено да изопачават резултатите от изследването и имат в значителна степен неосъзната тенденция към отричане на съществуващите жизнени затруднения и кон-

Таблица 1

Статистически значими разлики по скалите на MMPI между изследваните болни на възраст до 30 г. и болните на възраст над 30 г.

Скали	Алкохолно		U	P_{X^2}
	$x \bar{1}$	$x \bar{2}$		
L	6,80	9,62	6,00	0,001
B	18,33	11,38	4,63	0,001
K	14,01	12,52	2,56	0,05
Hx	10,79	8,87	2,10	0,05
Hx	22,20	20,16	2,21	0,01
III	25,66	20,57	2,90	0,01

фликти. Те имат подчертана склонност за по-изразена необичайност и своеобразие в обмислянето на фактите и събитията от околната среда, което резонира в модуса на поведението им, както и по-голяма склонност да печелят съчувствието на околните. Наред с това се наблюдава по-голяма раздразнителност и пессимистично отношение към техните проблеми и същевременно — по-голяма претенциозност. Те са по-склонни към самонадценяване и имат по-чести периоди на беспокойство и тревога.

Сравняваните групи алкохолно болни не се различават съществено по останалите личностови параметри, залегнали в теста MMPI. В подкрепа на резултатите, които говорят за сходство между двете сравнявани групи алкохолно болни, от особено значение е и фактът, че сравняването на бала по скálата за алкохолизъм (54,2 за болните на възраст до 30 г. и 51,0 за болните на възраст над 30 г.) не показва статистически значими различия.

При по-подробното разглеждане на скálата за алкохолизъм чрез алтернативен анализ получихме статистически значими характерни различия при двете сравнявани групи (табл. 2).

Таблица 2

Статистически значими разлики по скálата за алкохолизъм на MMPI между изследваните болни на възраст до 30 г. и болните на възраст над 30 г.

Въпроси	Алкохолно болни на възраст до 30 г.			
	P ₁	P ₂	U	P
I—54	58,09	31,14	4,22	0,001
I—45	64,76	40,16	3,82	0,001
I—41	64,76	43,44	3,30	0,001
B—52	35,23	52,45	2,65	0,01
D—46	32,38	49,18	2,61	0,01
A—13	64,76	48,36	2,52	0,025
I—4	52,38	36,88	2,37	0,025
J—34	38,09	53,27	2,32	0,025
G—33	39,04	54,09	2,29	0,025
G—10	30,47	44,26	2,17	0,05
D—10	40,00	54,09	2,14	0,05
E—42	38,09	51,63	2,06	0,05

При анализа на вътрешната структура на скálата за алкохолизъм при болните на възраст до 30 г. се установява следната характеристика: тревожност, страхова готовност, хипохондрична нагласа, соматичен дискомфорт, слабоволевост, конформност.

Анализът на вътрешната структура на скálата за алкохолизъм при болните на възраст над 30 г. показва: себенеуввереност, сензитивност, напрежение, дисфория, недоверие, социално отвръщане.

Посочените данни дават възможност за оценка на известни личностови черти, характерни за началния етап на алкохолната болест, както и за промените, които се наблюдават в динамиката ѝ.

ИЗВОДИ:

- Изследваната група алкохолно болни на възраст до 30 г. се характеризира с относително специфичен личностов профил (816—7423095/В'ЛК/), който се различава съществено от този на алкохолно болните на възраст над 30 г. (6—47812309/5: Л—В/К:).

2. Намереният усреднен личностов профил на болните на възраст до 30 г. се отличава значително от този на болните на възраст над 30 г. по скáлите Л(льжа), В(валидност), К(корекция), Хх(хипохондрия), Хи(хистерия), Ш(шизофрения), където повишенията на средните аритметични на личностовите параметри са статистически значими ($Px^2 < 0,05$).

3. Установява се сходство между баловете по скáлата за алкохолизъм при двете групи алкохолно болни: за болните на възраст до 30 г. — 54,2 и за болните на възраст над 30 г. — 51,0. Разликите не са статистически значими ($Px^2 > 0,05$).

4. Анализът на вътрешната структура на скáлата за алкохолизъм при двете възрастови групи показва статистически значими различия: страхово-тревожна готовност, хипохондрична нагласа, соматичен дискомфорт, изразена слабоволевост и конформност при алкохолно болни на възраст до 30 г. и като отличителни черти на алкохолно болните на възраст над 30 г. — себеувереност, сензитивност, напрежение, дисфория, недоверие и социално отвръщане.

A COMPARATIVE STUDY WITH MMPI TEST ON THE PERSONALITY OF ALCOHOL ADDICTS UNDER THE AGE OF THIRTY

Ch. Chr. Karabadjakov, V. D. Zapryanova

An attempt has been made to study and compare the data from the study with MMPI of alcohol addicts (227 men, 105 of which under the age of 30) with the results gained from the study of alcohol addicts (122) in which the disease has appeared after the age of 30. The results of the investigation show that the group of alcohol addicts till the age of 30 under study are characterized with relatively specific personality profile which differs greatly from the profile of alcohol addicts over the age of 30. The analysis of the inner structure of the scale for alcoholism in the two groups show statistically significant differences: fear-anxiety strain, hypochondric adjustment, somatic discomfort, expressed weak will power and conformity in the patients under the age of 30. With patients over the age of 30 the following characteristic features have been found out: lack of self-confidence sensitivity, strain, dysphoria, distrust and social aversion.

НАУЧЕН ЖИВОТ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ В НАУЧНАТА ПРОГРАМА НА VIII СВЕТОВЕН КОНГРЕС НА МЕЖДУНАРОДНАТА ФЕДЕРАЦИЯ НА ГЛУХИТЕ

Програмата на VIII световен конгрес на Международната федерация на глухите, който се състоя в гр. Варна от 20 до 27 юни 1979 г., включваше твърде разнообразни проявления, като международни фестивали-конкурси на фолклорни състави, на пантомимически спектакли, канцюлюбителски фестивал, спортни състезания. Основно място в програмата заеха обаче заседанията на седемте научни комисии, на които се изнасяха доклади и научни съобщения от глухи и от чуващи научни работници. Тези комисии са: Медицина и аудиология, Педагогика, Психология, Комуникация, Изкуство и култура, Социални аспекти на глухотата, Професионална рехабилитация.

Психологическите проблеми бяха разглеждани главно в петте заседания на комисията по психология (с международен председател д-р Ларс фон дер Лийт и национален председател проф. Г. Пирков), но бяха поставени и в някои от другите комисии, особено по педагогика (национален председател проф. д-р Д. Дечев), по комуникация (нац. председател Ив. Куртев) и Професионална рехабилитация (М. Коралска).

Главните психологически проблеми могат да се систематизират в няколко групи: познавателни процеси и интелигентност, проблеми на личността, психологически основи на обучението и рехабилитацията, медико-психологически проблеми и отделни доклади по психоdiagностика, изобразителна дейност и др.

Проблемите за речта на глухите бяха поставени отчасти в психологическата комисия, но главно в комисията по комуникацията. В представленията от Т. В. Розанова (СССР) доклад върху ролята на жестовата реч и гласовия говор за развитието на познавателната дейност на глухите деца се докладват резултатите от изследването на глухи и чуващи деца от 7 год. до 16–17-годишна възраст. Като са прилагани експериментални задачи, изискващи използването на различни комуникативни средства (естествени жестове, условно приети жестове, словесни изрази) се установяват особеностите на преобладаващата образна

памет и нагледно мислене на глухите деца. В доклада на А. Балтаджиева за формирането на планираща реч у глухите се излагат резултатите от изследване, при което се проследява развитието на процеса на използване на речта от фазата на планиране и извършване на действието към фазата на осмыслиянето използване на словото.

В значителен брой доклади в педагогическата секция, в които се засягат въпросите за говорното обучение, те се разглеждат и в светлината на психологията на речта. Като пример могат да се посочат следните теми: Експериментално изследване на възможностите за възприемане на речта със слуха от глухи през различните възрасти (от Т. А. Власова и др.), Говорната граматика в речта на деца с увреден слух (Д. Бамфорд — Англия), Предметно-практическата дейност и говорното развитие на глухите деца (М. Мицева — България), Психологически фактори, обуславящи отчитането от уста (М. Ч. Юрковска, Полша), Към въпроса за формиране на говор и умения у деца с частично увреждане на слуха (Е. Е. Виниевска — СССР).

В комисията по проблемите на комуникацията също така в редица доклади и съобщения преобладава психологическата разработка, като например в следните теми: Гласов говор и тотална комуникация (Б. Шчепановски — Полша), Изменения на личните фактори при глухите чрез свободна комуникация от разстояние (А. ди Паласио — Испания), Психологически принципи на комуникация на глухите (З. Юрас — Югославия), Рехабилитация на говора на деца от 1–3 години (П. Паскалев, К. Бабулкова — България), Разговорна реч и движения (Х. Винклер — Австрия) и др.

Във връзка с проблемите на речта и неизвестно от това бяха разглеждани и някои проблеми на мисленето и по-общо на интелектуалното развитие на глухите. В комисията по психология на тези проблеми бяха няколко доклада, като например: Мисленето по аналогия у глухите (И. Стадхира — Полша), Особености на мислене-

то на тежкочувашите деца с различна степен на говорно развитие (Л. И. Тигрикова — СССР), Развитие на нагледно-действеното мислене у глухите деца (Н. В. Яшкова, СССР), Сравнителен анализ на интелекта на глухи и чувачи юноши (Г. Пирьов, Ц. Цанев, П. Вълчев), Някои данни за умственото развитие на глухите (Ф. Барбу — Румъния) и др. Върху развитието и особеностите на отделни познавателни процеси, като паметта, възприятието, както и върху вниманието бяха представени научни съобщения. За формирането на слуховите представи, за пространствените представи също се изнесоха научни съобщения.

Общото в докладите върху познавателните процеси е това, че в тях се изтъкват някои техни специфични особености у лицата с нарушен слух, но същевременно се подчертава, че при своеевременни възпитателни и социални грижи се преодолява значителна част от ограниченията в тяхното развитие.

Търде голямо място заеха в научната програма на конгреса докладите върху някои психологически проблеми на личността. Тук могат да се отнесат такива теми като например: Обществено-значими мотиви за труд у подрастващи с увреден слух (А. Балтаджиева и К. Русев), Особености на интересите на глухите юноши (Хр. Христов) и др.). Как да се избегнат някои характерни психосоциални недостатъци на глухите деца (Д. Рейнър — САЩ), Професионалните предпочитания като едни от аспектите на представата за себе си (И. Кайзер — Гродецка — Полша), Психологически проблеми на пациенти с внезапно настъпила глухота (Ю. Шмишек и К. Малер — ГДР), Психопедагогически особености на имиграцията у лица с увреден слух (К. Русев).

Психологически проблеми на личността бяха разглеждани и в други заседания. Например в комисията за професионална реабилитация бяха представени научни съобщения на такава тема: Професията — условие за цялостно и хармонично развитие на лицата с увреден слух (Ц. Маринова и М. Коралиска). На подобна тема докладаха и Найру (ЧССР), П. Босалка, както и няколко доклада върху въпросите за професионалното ориентиране на лицата с увреден слух. Социално-психологически аспекти на личността бяха разглеждани в комисията със съответната тематика. Тук главно се поставиха въпросите за адаптацията на глухите в живота, за тяхната интеграция в общество то на чувачите (В. Иванова и др.). Въпросите за предизвикване на глухите деца от нежелателни промени в характера като вторично явление се разглеждат в някои от докладите на педагогическата комисия. Намериха своето място и доклади върху медико-психологическите проблеми на глухотата (Е. Шаран-

ков, К. Миленков, Ст. Мутафов и др.).

Предимно към психологическата проблематика се отнасят и докладите върху възможностите и правата на глухите да управляват моторни превозни средства (Хр. Бонев, Н. Бумбиров).

Повечето от докладите бяха изнасяни от научни работници — чувачи, обаче не малък брой бяха подгответи и изнесени от глухи. Интерес представляваха два от докладите в комисията по психология от научни работници — глухи, които споделиха своите проблеми и постижения именно като научни работници (Д. Славчева и С. М. Симеонов).

Но глухите участници в конгреса, които бяха голямото мнозинство, се представиха много повече в богатата културна програма, в която те извиха свояте, често неподозирани способности. Това беше характерно при изпълнението на най-сложния и фини фолклорни танци, които те изпълняваха с точност и артистичност, въпреки че не могат да имат слухови възприятия за мелодията и ритмиката на музиката, които стои в основата на танците. Вероятно им помага развитото вибрационно усещане, което идва по-специално от ударните инструменти, но не е малко значение и на упоритата и системна тренировка при ролята на зрителното възприятие от движението на един водач на групата.

Големи артистични постижения представиха те и на пантомимичните спектакли, които бяха включени в програмата. Това може да се каже и за представянето им в изложбата от произведения на изобразителното изкуство и приложните изкуства.

Трябва да се отбележи и положителният социално-психически климат, който цареше през време на всички моменти на културната и научната програма. Сполуличко превъзмогнали трудностите от своята слухова недостатъчност, усвоили до съвършенство жесто-мимичната реч, а някои и в значителна степен говорната реч, в техните взаимоотношения и в отношенията им с околните цареще оптимистичен, жизнерадостен дух. Добре усвоеният „Жестуно“ им даваше възможност да преодолеят езикова барiera, която съществува за чувачите, които не могат да ползват всички езици, които бяха в употреба в тази широка международна среда. Трябва да се отбележи и голямата роля, която изнографа отличи подготовките нали учители-преводачки на „Жестуно“, които участвуваха и в научните заседания, и в другите прояви през време на конгреса. А издадените и раздадени резюмета на всички своеевременно представени доклади и съобщения на руски, английски и френски езици дават възможност и на глухи, и на чувачи да се запознаят допълнително и с тази част от научната програма, на която не са могли да присъствуват лично.

В заключителните заседания бяха пристигнати резолюции за всяка комисия, които чертаят програмата за по-нататъшна научна работа за делото на глухите, която се извършва както от всяка комисия между един и друг конгрес, така и от научни и общественни институции, имащи отношение към проблематиката на глухотата. Главните препоръки в резолюцията на комисията по психология могат да се сумират в няколко положения.

С оглед на пълноценното включване на глухите в съвременния живот, което беше основната тема на конгреса, се препоръчва с участието на организацията на глухите и на съответните специалисти да се работи за изграждане на научна методология, методи и психологически лаборатории за изследване на лицата с увреден слух. Тези проучвания трябва да се диференцират според различните категории такива лица в зависимост от степента на увреждане и възможностите за овладяване на говорящата реч. По-специално внимание трябва да се отдели на психологическите проучвания в центровете на рехабилитация в различните страни, с оглед подобряване на тяхната работа. Във всяка страна да се организират симпозиуми и други срещи за обменя на резултати и за внедряването им

в практиката. Да се обърне специално внимание на необходимостта от сътрудничество между психология, психиатри, неврологи, оториноларинголози, езиковеди и други специалисти, които работят в тази област на науката и практиката. Да се задълбочат и разширят изследванията върху различните начини на комуникация между глухите и между тях и чуващите, проучванията върху висшите психически функции, по-специално речта и мисленето, както и върху способностите на глухите. Да се отдели по-специално внимание на глухите лица, които страдат същевременно и от умствена недоразвитост, както и тези, които са глухи и слепи. Да се обърне по-специално внимание на психохигиената и психопрофилактиката на глухите, за да се предизвикат те от вторични изменения на личността.

Тази резолюция поставя важни задачи както пред Съюза на глухите у нас, така и пред работниците в областта на психологията и близките до нея науки, които изискват грижливо проучване и изпълнение. Тези задачи стоят и пред българските психологи, които все още недостатъчно обръщат вниманието си на тях.

Г. Д. ПИРЬОВ

СОДЕРЖАНИЕ

1. ГАНОВСКИ С. — Психология и социалистическая организация труда	281
Общая и социальная психология	
2. ЗОТОВ СТ. — Некоторые математико-кyбернетические и информационные аспекты учения о доминанте	291
3. КАЗАНДЖИЕВА ЗВ. — Социально-психологическое исследование воздействия музыки на аудиторию телевидения и радиовещания	297
4. НИКОВ АТ. — Структурные компоненты и показатели отношения студентов к внеаудиторной учебной деятельности	305
Педагогическая и возрастная психология	
5. МИНКОВА СТ. ИВ. — Особенности абстрагирования в овладевании родного языка	312
6. ПАСКАЛЕВА Р. — Роль конструктивной деятельности для развития качеств мышления с целью подготовки детей для школы	319
Психология труда	
7. МАНЧЕВ Й. — Перцептивная константность и некоторые зрительные иллюзии	327
Медицинская психология	
8. КАРАБАДЖАКОВ Ч. ХР., ЗАПРЯНОВА В. Д. — Сравнительное изучение личности больных алкоголизмом в возрасте до 30 лет	336
Научная жизнь	
9. ПИРЕВ Г. Д. — Психологические проблемы в научной программе VIII конгресса мира Международной федерации глухих	342

CONTENTS

1. S. GANOVSKI — Psychology and Socialist Organization of Labour	281
General and Social Psychology	
2. ST. ZOTOV — Some mathematical, cybernetic and informational aspects of the theory of dominant	291
3. ZV. KAZANDJIEVA — VELINOVA — Social-Psychological Study of the impact of music on the audience of radio and television	297
4. AT. NIKOV — Structure components and indices of students' attitude towards study activities out of class	305
Pedagogical and Age Psychology	
5. ST. MINKOVA — Peculiarities of abstraction in native language acquisition	312
6. R. PASKALEVA — The role of instructional activities for the development of mental qualities connected with the preparation of children for school	319
Psychology of Labour	
7. Y. MANCHEV — Perceptive constancy and some visual illusions	327
Medical Psychology	
8. CH. CHR. KARABADJAKOV, V. D. ZAPRYANOVA — A comparative study with MMPI test on the personality of alcohol addicts under the age of thirty	336
Science Life	
9. G. PIRYOV — Psychological problems in the scientific programme of the 7th Congress of the International Federation of Deaf	342